

נספחים

א

רשימת המצוות והמנהגים בכתבי הקדש שיש עממם חשוב ומנים

מב. — זכירת יום יציאת מצרים, י"ג ג. —
 "היום אתם יוצאים בחדש האביב". ד.ה.
 — אכילת מצות ז' ימים. ו.ה. מצות
 תפילין ט"ז [לפי קיד' לג—לה. ומנ' לו]. —
 ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים
 ימימה". י. — לקיטת המן יום ביומו
 וביום הששי משנה. ט"ז ד.ה. — אסור להותיר
 ממנו עד בקר. יט. — (ב) שבתון שבת קדש.
 כג—ל. — (ג) שבת בעשרת הדברות. כ.ה. — יא. —
 דין. עבד עברי שש שנים יעבד ובשביעית*
 יצא לחפשי חנם". כ"א ב. — דין מכה את
 עבדו אם יום או יומים יעמד לא יקם.
 כ"א. — דין שור נגח מתמול שלשום.
 כ"ל. — דין נגח הנמצא במחותרת, אם
 זרחה השמש עליו". כ"ב א. — דין חבלת
 שלמה "עד בא השמש תשיבנו לו".
 כ"ב ב. — דין בכור שור וצאן. "שבעת

בראשית:—(א) קדושת היום השביעי.
 ב.א—ג. — הבטחת ה' לנח אחרי המבול:
 "עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחם
 וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישפתו".
 ח. כב. ועין רש"י ט. — מצות מילת כל זכר
 בן שמנת ימים. י"ז יב.

שמות:— "החדש הזה לכם ראש
 חדשים, ראשון הוא לכם לחדשי השנה".
 י"ב ב. לקיחת שה בן שנה* לבית אבות
 בעשור לחדש, שיהיה למשמרת עד י"ד
 יום לחדש, לשחטו בין הערבים. ג. —
 זריקת הדם ואכילת הפסח בלילה הזה
 בלי הותיר ממנו עד בקר. ז. —
 חגיגת חג הפסח. יד. — אכילת מצות ז'
 ימים. טו. — "ואתם לא תצאו איש
 מפתח ביתו עד בקר". כב. — ליל הפסח
 ליד שמורים לכל בני ישראל לדורותם.

(א) המספר בסוגרים בא רק אצל צוויי השבת לסמן את מספרם בכה"ק.
 (* [ערכין יח: תיר שנה האמורה בקדשים (כנון פה: שה בן שנה), שנה האמורה
 בבתי ערי חומה (ויק' כ"ה כט ל), שתי שנים שבשדה אחוזה (שם יד—טו, כה—כו)
 ושש שנים שבעבד עברי (שם' כ"א ב) ושבתן ושבת (ויק' כ"ז ג—ז) כלן מעת לעת.
 והגמרא מפרשת: בכל אחד מהענינים האלה חושבין שנה שלו ולא למנין עולם. רש"י:
 מעת לעת—אותו יום ואותה שעה לשנה הבאה, ואין הולכין אחר מנין העולם לאמר, כי
 משהגיע תשרי נחשבה לו שנה. ולפי זה מה שכתוב בעבד עברי "שש שנים יעבד
 ובשביעית" משמעו שהעבד יעבוד שש שנים מיום שנמכר, ונמצא כי פעמים הוא עובד
 גם בשביעית—רש"י נדה מח: כנון נמכר בניסן, וכשיגיע תשרי של שביעית עברו שש
 שנים למנין עולם, והוא יעבוד עד ניסן. ועין ירו' קיד' א' ב].
 (* עין הערה בראש רשימה זאת.

י"ד א—לב. — דין נגעי בתים לג—נו. — דין זב וזבה, ט"ו. — דיני יום כפורים. ט"ו. — דין טומאה עד הערב. י"ז טו טז. — (ח) „איש אמו ואביו תיראו ואת שבתתי תשמרו אני ה' אלהיכם.“ י"ט ג. — דיני אכילת שלמים ונותר. ה—ח. — „לא תלין פֶּעֶלֶת שכיר אתך עד בקר.“ יג. — דיני ערלת פרי עץ. כג—כה. — (ט) „את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה'.“ ג. — דיני טומאה עד הערב. כ"ב ו. — דין „שור או כשב או עז כי יולד והיה ז' ימים תחת אמו. ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אֶשֶׁה לַה'.“ כו. — „ושור או שֶׁה אתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד.“ כח. — דין נותר מזבח תודה עד בקר. כט ל. — מצות המועדים. כ"ג. (י) שבת. ב ג. — פסח וחג המצות. ד—ה. — עמר „ממחרת השבת“ וספירת „שבע שבתות תמימות.“ ט—כא. שבתון וזכרון תרועה בחדש השביעי באחד לחדש. כג—כה. — יום הכפורים בעשור לחדש השביעי. כו—לב. — חג הסוכות ז' ימים מטו יום לחדש השביעי. מצות פרי עץ הדר, כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל וחג שמיני עצרת. לג—מד. — (יא) שבת. לה. — נר תמיד מערב עד בקר. כ"ד א—ד. — לחם הפנים „ביום השבת ביום השבת יערכנו.“ ה—ט. שמיטת הארץ בשנה השביעית ויובל שנת החמשים. כ"ה*). — (יב) „את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה'.“ כ"ז ב. — ענש על עזיבת שבתת הארץ. לד לה מג. — דיני ערכין באדם ובבתים. כ"ז.

בַּמִּדְבָּר : — מפקד כל זכר מבן עשרים שנה ומעלה. א. — מפקד הלויים כל זכר מבן חדש ומעלה. ג טו. — מפקד כל בכר זכר מבני ישראל מבן חדש ומעלה. מ. — מפקד בני קהת. בני גרשון ובני מררי מבן ל' שנה ומעלה ועד בן נ' שנה. ד ג. — דני נזיר. ו א—כא. — חנפת המזבח וקרבות י"ב הנשיאים ב"ב

ימים יהיה עם אמו. ביום השמיני תתנו ל"י. כט. — מצות שמיטת ארץ בשנה השביעית. כ"ג י יא. — (ד) שבת. יב. — מצות חגיגת שלש רגלים בשנה : חג המצות, חג הקציר וחג האסיף, ומצות ראיון. יד—יז. — דין „ולא ילין חֶלֶב חֲגִי עד בקר.“ יח. — הבטחת „לא אגרשנו מפניך בשנה אחת.“ כט. — נר תמיד הערוך מערב עד בקר חַקֵּת עולם לדורותם. כ"ז כ כא. — דין „בגדי הקדש אשר לאהרן... שבעת ימים ילבשם הכהן תחתיו מבניו.“ כ"ט כס ל. — דין שֹׁרֶפֶת נותר מבשר המלואים עד הבקר. לד. — דין ז' ימי המלואים וימי הכפורים. לה—לו. — קרבן תמיד כבשים בני שנה* בבקר ובין הערבים. לה—מב. קטרת בעת הטבת הנרות והעלות הנרות בבקר ובין הערבים. לו זח. — דם חטאת הכפורים אחת בשנה. י. — כֹּפֶר נפש כל העובר על הפקודים מבן עשרים שנה ומעלה. יא—יד. — (ה) שבת. ל"א יב—יז. — חג המצות. ל"ד יח. (ו) שבת. כא. — שבעות וחג האסיף וראיון ג' פעמים בשנה. כב כד. — אסור לינת הפסח. כ"ה. — (ז) שבת. ל"ה ב ג.

נִיקָנָא : — דין העֶלָּה „כל הלילה עד הבקר.“ ו ג. — אש תמיד על המזבח, עצים בבקר ובקר. ה ו. — „מנחה תמיד מחציתה בבקר ומחציתה בערב.“ יג. — אכילת בשר שלמים „ביום קרבנו יאכל, לא יניח ממנו עד בקר.“ ד טו. — אכילת בשר קרבן נדר או נדבה ביומו וממחרת, „ביום השלישי באש ישרף.“ טו—יח. — אסור לאהרן ובניו לצאת מפתח אהל מועד ז' ימי המלואים. ח לג—לו. — צווי ביום השמיני לקחת עגל וכבש בני שנה* לעולה. ט ג. — דין טומאה עד הערב. י"א כד כה כז כח לא לב לט מ. — „אשה כי תזריע* וילדה זכר או נקבה. י"ב א—ה. — מצות מילה לזכר בן ח' ימים. ג. — דין סגירת נגעים. י"ג. — דין טהרת מצרע.

בחדש האביב ואכילת מצות ז' ימים.
ט"ו א—ה—חג שבועות. ט—יב—חג הסוכות
ז' ימים. יג—טו—מצות ראיון ג' פעמים
בשנה. טז יז—שבועה יפת תאר—ובכתה
את אביה ואת אמה ירח ימים. כ"א יג
—אסור הלנת תלוי על עץ. כב כג—דין
מקרה לילה—„והיה לפנות ערב ירחץ
במים וקבא השמש יבא אל תוך המחנה.”
כ"ג יא יב—דין לוקח אשה חדשה—„נקי
יהיה לביתו שנה אחת.” כ"ד ה—דין עבוס
איש עני—„תשיב לו קבוא השמש.”
יב יג—שכיר עני—„ביומו תמן שכרו ולא
תבוא עליו השמש.” יד טו—מעשר תבואה
בשנה השלישית שנת המעשר. כ"ז יב—
טו—„מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה
בחג הסכות, בבוא כל ישראל פראות
את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר,
תקרא את התורה הזאת” וכו'. ל"א יא—
„זכר זמות עולם בינו שנות דר ודר. שאף
אביך ויגדך ויגדך ויאמרו קף” ל"ב ו.

יהושע:—עשית הפסח בי"ד לחדש
בערב בערבות ירחו. ה' יא—ואת מלך
העי תלה... עד עת הערב, וכבוא השמש
צוה יהושע ויורידו את נבלתו וכו'.
ח' כט (עין דב' כ"א כב כג).

שופטים:—ז' ימי המשתה שעשה
שמשון בקחתו אשה, כ"י כן יעשו
הבחורים”. י"ד י—יב—„הנה חג ה' בשלו
מימים ימימה” וכו'. כ"א יט; אם יצאו
בנות שילו לחול במחולות” וכו'. כא.
שמואל א:—„ועלה האיש ההוא
מעירו מימים ימימה להשתחוות ולזבח
לה צבאות בשילה” וכו'; וכן יעשה
שנה בשנה וכו'. א' ג ז—„הנה חדש
מחר ואנכי יושב אשב עם המלך לאכלי.”
כ' ה—„מחר חדש ונספדת כי יפקד מושבך.”
יח—„ויהי החדש וישב המלך אל הלחם
לאכלי”. כד—„ויהי ממחרת החדש השני
ויפקד מקום דוד”. כו—„ולא אכל ביום—
החדש השני לחם כי נעצב אל דוד.”

ימים, ז—עבודת היום באהל מועד מבן
כ"ה שנה ומעלה. ח' כג כו—צווי עשית
הפסח בשנה ב' ליציאת מצרים ופסח
שני לכל טמא נפש או נמצא בדרך
רחוקה. ט' א—יח—תקיעה בחצוצרות
ביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי
חדשכם”. י' י—(יג) דין מקושש עצים
ביום השבת. ט"ו לב—לו—מצות ציצית.
לז—מא (לפי קיד' לג)—פדיון בכור אדם
ובכור בהמה מבן חדש. י"ח טו—יח—
דיני טומאה עד הערב לעוסקים בפרה
אדמה. י"ט ו—דיני טומאת הנגע במת.
יא כב—מפקד בניי מבן כ' שנה ומעלה.
כ"ז—מצות עלת התמיד בבקר ובין
הערבים. כ"ח א—ה—(יד) עלת השבת.
ט' י—עלת ראשי חדשים. יא—טו—פסח
וחג המצות וקרבתיהם. טז—כה—יום
הבכורים וקרבתיו. כו—לא—יום תרועה
בא' לחדש השביעי וקרבתיו. כ"ט א—ג—
יום כפורים בעשור לחדש השביעי
וקרבתיו. ז—יא—שמנת ימי החג מט"ו
לחדש השביעי וקרבתיהם. יב—לט—
דיני נדרי נשים והפרתם על ידי אביהן
או בעלן ביום שמעם [עין נדרים ע].
ל—צווי לכל הורג נפש ונוגע בחלל
מאנשי המלחמה לחנות ז' ימים מחוץ
למחנה ולהתחטא ביום הג' וביום הו'
הם ושביהם. ל"א יט—כד.

דברים: „כי שאף נא קמים ראשונים
אשר היו קפניך קמן היום אשר קרא
אלהים אדם על הארץ”. ד' לב—(טו) שמירת
השבת. ה' יב—טו—„ושננתם קפניך ודברתם
בם... ובשכרם ובקומם”. ו' ז—מצות תפלין.
ח' (לפי קיד' לג)—„כנ"ל. י"א יח [כנ"ל].—
„ולפדתם אתם את בניכם לדבר בם...
ובשכרם ובקומם”. יט—„מקצה שלש שנים
תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה
היא והנחת בשעריך”. י"ד כח—„מקץ
שבע שנים תעשה שמטה” וכו'. ט"ו א—
ג ט—דיני עבד עברי. ט"ז יב—יח—פסח

לה. — לחם הפנים. כ"א ז.

מְלָכִים א: — ולשמה שנים עשר נצבים על כל ישראל וכלכלו את המלך ואת ביתו חדש בשנה יהיה על האחד לכלכלי. מנין י"ב הנצבים, ונציב אחד אשר בארץ. ד ז יט. — ויקהלו אל המלך שלמה כל איש ישראל בירח האתנים בחג. הוא החדש השביעי. ח ב. — ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ה' אלהינו שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום. ביום השמיני שלח את העם וכו'. טו סו. — והעלה שלמה שלש פעמים בשנה עלות ושלמים על המזבח אשר בנה לה' והקטיר אתו וכו'. ט כה. — ויעש ירבעם חג בחדש השמיני בחמשה עשר יום לחדש כחג אשר ביהודה... בחדש אשר בדא מלבן, ויעש חג לבני ישראל. יג לב לג.

מְלָכִים ב: — (טז) מדוע את הולכת אליו (אל איש האלהים) היום, לא חדש ולא שבת. ד כג. — (יז) בְּאֵי הַשַּׁבָּת, יוֹצְאֵי הַשַּׁבָּת, בְּאֵי הַשַּׁבָּת עִם יוֹצְאֵי הַשַּׁבָּת. י"א ה ז ט. — הקרבת עלת הבקר ומנחת הערב על המזבח הגדול בידי אוריהו הכהן שבנה מזבח לפי תבנית המזבח ששלח אחז המלך מדמשק. ט"ז סו. — (יח) ואת מוסך השבת אשר בנו בבית וכו' הסב בית ה' מפני מלך אשור. יח. — ויצו המלך את כל העם לאמר: עשו פסח לה' אלהיכם ככתוב על ספר הברית הזה. כי לא נעשה כפסח הזה מימי השופטים אשר שפטו את ישראל וכל ימי מלכי ישראל ומלכי יהודה. כי אם בשמנה עשרה שנה למלך יאשיהו נעשה הפסח הזה לה' בירושלים. כ"ג כא כג.

יְשַׁעְיָהוּ: — (יט) לא תוסיפו הביא מנחת שוא, קטרת תועבה היא לי; חדש

ושבת קרא מקרא לא אוכל און ועצרה. חדשיכם ומועדיכם שנהא נפשי וכו'. א יג יד. — (כ) אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה. שִׁמְרַת שַׁבַּת מִחֲלָלוֹ וכו'. נ"ג ב. — (כא) שכרם של הסריסים ובני הנכר שמרי שבת. ד ז. — ההתנהגות הישרה ביום צום. נ"ח ג יב. — (כב) מצות שמירת שבת. יג יד. — לקרא שנת-רצון לה' ויום נקם לאלהינו. ס"א ב. — (כג) והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בשר להשתחוות לפני אמר ה'. ס"ו כג.

יְרֵמְיָהוּ: — כִּי יִצְמוּ אִינְנִי שִׁמְעַל רַנְתָּם. י"ד יב. — (כד) השמרו בנפשתיכם ואל תשאו משא ביום השבת והבאתם בשערי ירושלים; ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת, וכל מלאכה לא תעשו, וקדשתם את יום השבת כאשר צויתי את אבותיכם וכו' וכו'. י"ז כא. — כו. — מצות שלוח עבד עברי לחפשי מקץ ז' שנים* והברית אשר כרת צדקיהו את כל העם אשר בירושלים לקרא להם דרוז, והשרים והעם הפרו את הברית. ל"ד ח כב.

יְחֻזְקָאֵל: — (כה) נבואתו לפני אנשים מזקני ישראל שבאו לדרש את ה' וספרו להם על החקים והמשפטים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. ו' פעמים הדגשה מיוחדת של מצות שמירת השבת (כ"י ב. יג. סו. כ. כא. כד) בעת שמכל שאר המצוות לא נזכר אלא אסור עבודת הגלולים. — (כו) קדשי בזית ואת שבתותי חללת. כ"ב ח. — (כז) ומשבתותי העלימו עיניהם וְאָחַל בְּתוֹכָם. כו. — (כח) ואת שבתותי חללתי. כ"ג לה. — חטוי המזבח ז' ימים. מ"ג יח. — כו. — (כט) ואת חקותי בכל מועדי ישמרו ואת שבתותי יקדשו (הכהנים); דיני טומאת מת קרוב לכהנים. מ"ד כד. — לו. — (ל) העולות והמנחה והנסך בתגיש ובחדשים ובשבתות בכל מועדי בית

ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך
ה' צבאות ולהג את חג הסכות" וכו'.
י"ד טו—יט.

מִלְאָכֵי:—הנני גֹּעַר לכם את הזרע
וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם" ב. ג.

תְּהַלְלִים:—ערב ובקר וצהרים אשיחה
ואהמה וישמע קולי" ג"ה יח.—"כי אקח
מועד אני מישרים אשפוט" ע"ה ג.—
"תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו"
פ"א ד.—(לד) "מומור שיר ליום השבת"
צ"ב.—"עשה ירח למועדים שמש ידע
מבואו" ק"ד יט.—"אל ה' ויאר לנו, אסרו
חג בעבתים עד קרנות המזבח" ק"ח כו.—
"חצות לילה אקום להודות לך" ק"ט סב.—
"שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך"
קסד.

מִשְׁלֵי: "אין האיש בביתו... ליום
הַפֶּסַח יבוא ביתו" ד יט כ.

אֵיכָה:—, "דרכי ציון אבלות מכל באי
מועד" א ד.—(לה) שִׁכַח ה' בציון מועד
ושבת" ב ו. קול נתנו בבית ה' כיום
מועד" ג.—"קומי רִנֵּי בלילה לראש
אשמרות" ב יט.—"תקרא כיום מועד מגורי
מסביב" כב.

אֶסְתֵּר:—, "לך כנוס את כל היהודים
הנמצאים בשושן וצומו עלי ואל תאכלו
ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום"
ד טו.—"קביעת ימי הפורים, לפי כתב
מרדכי ואסתר, ביום ט"ו באדר ליהודי
שושן, וביום י"ד באדר ליהודים היושבים
בערי הפרוזות—ליום שמחה ומשתה ויום
טוב וכו' ט. קָיְמוּ וקבלו היהודים עליהם
ועל זרעם וכו' להיות עושים את שני
הימים האלה ככתבם וכזמנם בכל שנה
ושנה. והימים האלה נזכרים ונעשים
בכל דור וכו' וימי הפורים האלה לא
יעברו מתוך היהודים, וזכרם לא יסוף
מזרעם" וכו' כו כח.

דְּנִיאל:—ודניאל, כאשר נודע לו, כי

ישראל וכו' מ"ה יז.—חטוי המקדש בא'
ובז' בניסן. יח—כ.—פסח ב"ד בניסן
יחג שבעת ימים מצות וסדר הקרבנות.
כא—כד ועין רש"י שם.—חג ז' הימים מט"ו
בתשרי. כ"ה.—(לא) סגירת שער החצר
הפנימית בששת ימי המעשה וביום
השבת וביום החדש יפתח. מ"ו א—ג.—
(לב) הקרבת העולה והמנחה ביום השבת
(ועין רש"י שם) וביום החדש. ד—ז.—כניסת
הנשיא ועם הארץ דרך השערים וצאתם
במועדים. ח—י.—המנחה בחגים ובמועדים;
עולת תמיד ומנחה בבקר בבקר. יא—
טו.—דיני שנת הדרור [רש"י: שנת היובל]
במתנה של הנשיא. טו—יח.

הוֹשֵׁעַ:—, "מה תעשו ליום מועד וליום
חג ה'". ט' ה; ועין רש"י שם.

עָמוֹס:—, "הרבו לפשע והביאו לבקר
וזבחיכם, לשלשת ימים מעשרתיכם" ד ד;
ועין רש"י שם.—שנאתי מאסתי חגיכם ולא
אריח בעצלתיכם. ה כא. (לג) "שמעו זאת
השאפים אביון ולשכית עניי ארץ לאמר:
מתי יעבר החדש ונשבירה שבר, והשבת—
ונפתחה בר" ה ד ה; ועין רש"י שם.—והפכתי
חגיכם לאבל. ח י.

נְחֻם:—, "חגי יהודה חגיך, שלמי
נדריך, כי לא יוסיף עוד לעבר בך
בליעל, פֶּלֶה נכרת" ב א.

צְפַנְיָה:—, "נוגי ממועד אספתי ממך
היו" ב יח; ועין רש"י שם.

זְכַרְיָה:—הנביא נשאל מאת שליחי
הגולה: "האבכה בחדש החמשי הַנּוֹר
כאשר עשיתי זה כמה שנים? תשובת
זכריה: "כי צמתם וספוד בחמישי ובשביעי,
וזה שבעים שנה, הצום צמתני אני" וכו',
ד גה.—"צום הרביעי וצום החמשי
וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית
יהודה לששון ולשמחה ולמעדים טובים
והאמת והשלום אהבו" ח יט.—"והיה
כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלים

לפתחם עד אחר השבת, ושמירת השערים על ידי הלויים. י"ג טו-כב. — „ולקרבן העצים בעתים מזמנות ולבכורים". לא.

דְּבַרֵי הַיָּמִים א:— הקרבת עלות לה' על מזבח העולה תמיד לבקר ולערב. ט"ו מ.—(לט) מעמד הלויים „בבקר בבקר להודות ולהלל לה' וכן לערב, ולכל העלות עלות לה' לשבתות לחדשים ולמעדים במספר כמשפט עליהם תמיד לפני ה'". כ"ג ל. לא.

דְּבַרֵי הַיָּמִים ב:—(מ) שלמה שוֹפֵחַ לאמר לחורם מלך צר: „הנה אני בונה בית לשם ה' אלהי, להקדיש לו להקטיר לפניו קטרת סמים ומערכת תמיד ועלות לבקר ולערב, לשבתות ולחדשים ולמועדי ה' אלהינו לעולם זאת על ישראל". ב' ב.ג.—„ויקהלו אל המלך כל איש ישראל בחג הוא החדש השביעי". ה' ג.—עשית החג שבעת ימים וביום השמיני עצרת. ז' ה ט.—(מא) ובדבר יום ביום להעלות כמצות משה לשבתות ולחדשים ולמועדות שלש פעמים בשנה בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסכות. ח' יג.—„ויצמד כמשפט דוד אביו את מחלקות הכהנים על עבדתם והלויים על משמרותם להלל ולשרת נגד הכהנים לדבר יום ביומו וכו'. י"ד ועין דהייא כ"ג—כ"ו.—מדברי אביה בן רחבעם אל ירבעם: „ואנחנו וכו' מקטירים לה' עלות בבקר בבקר ובערב בערב וקטרת סמים ומערכת להם על השלחן הטהור ומנורת הזהב ונרתיא לבער בערב בערב, כי שמרים אנחנו את משמרת ה' אלהינו ואתם עזבתם אתו". י"ג יא.—(מב) „באי השבת"; „באי השבת עם יוצאי השבת". כ"ג ד.ח.—עשית הפסח וחג המצות ע"י חזקיהו בחדש השני, „כי לא יכלו לעשותו בעת ההיא, כי הכהנים לא התקדשו והעם לא נאספו

נחתם הכתב, עלה לביתו ופתח לו אשנב בעליתו נגד ירושלים, ושלש פעמים ביום היה כורע על ברכיו ומתפלל ומודה לפני אלהים, כאשר היה נוהג לעשות מלפנים. י' יא י"ד; ועין בערך דניאל עמ' 195/6.

עֲוָרָא:—הקרבת עלות לבקר ולערב; עשית חג הסכות ועלת יום ביום; הקרבת עלות תמיד ולחדשים ולכל מועדי ה' המקדשים. ג' ג.—עשית הפסח ב"ד לחדש הראשון וחג המצות ז' ימים. ר' ט—כב.

נְחֻמְיָה:—התאסף כל העם ביום אחד לחדש השביעי לשמע בקרא עזרא את התורה, ודברי נחמיה: „קדוש היום לאדנינו"; עשית היום לאכל ולשתות ולשלח מנות ולעשות שמחה גדולה. התאסף ראשי האבות ביום השני ומצאם כתוב בתורה אשר ישבו בני ישראל בסכות בחג בחדש השביעי. עשית הסכות והישיבה בהן, „כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא, ותהי שמחה גדולה מאד". קריאת התורה „יום ביום מן היום הראשון עד היום האחרון ויעשו חג שבעת ימים וביום השמיני עצרת כמשפט". ח.—(לו) „ואת שבת קדשך הודעת להם". ט' יד.—(לז) כריתת אמנה לקבלת מצוות התורה: לא לקנות בשבת וביום קדש; שמיטת השנה השביעית ומשא כל יד; נתינת שלישיית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו; ללחם המערכת ומנחת התמיד ולעולת התמיד השבתות החדשים, למועדים ולקדשים ולחטאות; הבאת העצים לעתים מזמנים שנה בשנה; הבאת בפורי האדמה ובפורי פרי כל עץ שנה בשנה לבית ה'; הבאת בכרות אדם ובכרות בקר וצאן ותרומות ומעשרות. י.—(לח) תוכחת נחמיה על המקח והממכר ביום השבת ונגזרתו לסגור שערי ירושלים לפני השבת ולא

לירושלים". ל. – (מג), "ומנת המלך מן רכושו צֵעֵלוֹת צֵעֵלוֹת הבקר והערב והצֵלוֹת לשבתות ולחדשים ולמועדים ככתוב בתורת ה'". ל"א ג. – התייחס הכהנים והלויים מבין עשרים שנה ולמעלה במשמרותיהם במחצקותיהם. י"ו. – עשית הפסח ע"י יאשיהו בירושלים ב"ד לחדש הראשון. הסדרת משמרות הכהנים והלויים והמשוררים והשוערים. "ולא נעשה פסח

כמהו בישראל מימי שמואל הנביא. וכל מלכי ישראל לא עשו כפסח אשר עשה יאשיהו וכו' בשמנה עשרה שנה למלכות יאשיהו נעשה הפסח הזה". ל"ה א – י"ט. – למלאת דבר ה' בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השְמָה שָׁבְתָה למלאות שבעים שנה". ל"ז כא: ועין רש"י שם.

ב

הַנְּבִיאִים, מְנִינֵם וְזִמְנֵם

[בס"ע כ וכו' מנויים כל הנביאים שעמדו לישאל ולאמות, בין אותם ששמותיהם מפורשים במקרא ובין אותם שזוכרים בתאר "נביא" או "איש אלהים" בהעלם שמם, והמסרת מנצחו לנו. לפי ס"ע היו נביאים כיוצאי מצרים, וכלם גדולים כאליהו ושקולים כאלישע. ואין דך כל עיר ועיר בארץ ישראל שלא היו בה נביאים, אלא כל נבואה שהיתה לצרך הדורות נכתבה, לצרך שעה לא נכתבה. – כל הנביאים, בין ששם פרש במקרא ובין ע"י המסרת, רשומים בגוף ספרנו, איש במקומו ובזמנו, ולפי המפתח אפשר למצוא אותם וזמנם ועקר פעלתם. הרשימה הנתנת בזה באה כעין מלואים, משום שיש שנויי נוסחאות בס"ע וחלוקי דעות בין המפרשים במנין הנביאים ובשמותיהם. רש"י מגלה יד. מונה, לפי "הלכות גדולות" וס"ע, מ"ח נביאים אלה:]

עדר, (כא) יחזיאֵל, (כב) אליעזר בן כדורוהו מקרשה, (כג) הושע, (כד) עמוס, (כה) מיכה, (כו) אמוץ, (כז) אליהו, (כח) אלישע, (כט) יונה בן אמתי, (ל) ישעיהו, (לא) יואֵל, (לב) נחום, (לג) חבקוק, (לד) צפניה, (לה) אוריה מקרית יערים, (לו) ירמיהו, (לז) יחזקאל, (לח) דניאל (ולדברי האומר, מגלה ג. שדניאל לא היה נביא, יבא שמעיה במקום דניאל), (לט) ברוך, (מ) נְרִיָה, (מא) שְׁרָיָה, (מב) מחסיה, (מג) חגי, (מד) זכריה, (מה) מלאכי, (מו) מרדכי בלשן, (מז, מח), שנים לא ידעתי. – אחדים מאלה (כמו: אמוץ אבי ישעיה, נְרִיָה אבי ברוך, מחסיה אבי נְרִיָה וְעוֹד) נמנים כנביאים על יסוד האמור, מגלה ט"ו, ככל מקום ששמו ושם אביו כנביאות (שנתפרש שמו ונתפרש שם אביו) בידוע שהוא נביא בן נביא; ולפי דעה אחרת, ויקרי ר' ה. בין נתפרש ובין לא נתפרש (שם אביו) נביא בן נביא והראיה מעמוס, ששם אביו לא נתפרש, והוא אומר, ד יד: "לא נביא אנכי ולא בן נביא", ובכל זאת הוא היה נביא, אף אביו כך. ואולם הגר"א בפרושו לס"ע מנסח בהגהותיו המרובות את שני הפרקים הנ"ל נוסח שונה לגמרי ומכניס בהם סדר נפלא

(א) אברהם, (ב) יצחק, (ג) יעקב, (ד) משה, (ה) אהרן, (ו) יהושע, (ז) פינחס, (ח) אלקנה, (ט) עלי, (י) שמואל, (יא) גד, (יב) נתן, (יג) דוד, (יד) שלמה, (טו) עזר, (טז) מיקיהו בן ימלא, (יז) עבדיה, (יח) אחיה השילוני, (יט) יהוא בן חנני, (כ) עזריה בן

רש"י שם.

ג. ז' נביאות: א) שרה (יסכה),
ב) מרים, ג) דבורה, ד) חנה, ה) אביגיל,
ו) חלדה (בימי יאשיהו, מ"ב כ"ב יד; דהיי"ב
ל"ד כב. ועין בסוף מאמר זה), ז) אסתר—
וכן הוא גם במגלה יד, ושם גם מפורשה
נבואתה של כל אחת מהן. אמנם לפי
ס"ע היו כל האמהות נביאות, וא"כ גם
רבקה רחל ולאה, אבל אולי יש לפרש
שנבואתן לא נכתבה מפני שלא הצרכה
לדורות.

ד. ז' נביאים שהיו לאומות העולם:
א) בעור אבי בלעם, ב) בלעם בן בעור,
ג) איוב, ד) אליפז התימני, ה) בלדד
השוחי, ו) צופר הנעמתי, ז) אליהו בן
ברכאל הבוזי— כלם בימי משה. שני
הראשונים נזכרים בתורה, ה' האחרונים
כלם בספר איוב. ומשנתנה תורה לישראל
פסקה רוח הקדש מן האומות.— שהש"ר
ב"ב: משעמד אהל מועד פסקה נבואה
מאומות העולם; יוצא מן הכלל הוא
בלעם שנתנבא לטובתן של ישראל.—
על בעור, בלעם ואליהו עין בספרנו
עמ' 441 ו-442; ובנוהר תרומה קסו אמור:
אליהו כהן היה ומזרעו של יחזקאל
הנביא].

ה. מ"ח הנביאים שעמדו
לישראל משנכנסו לארץ.
א) יהושע בן נון (עין בסוף מאמר זה).
ב) פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן.
עין ב'תפ"ח. הוא פהו בימי פילגש בגבעה.
שופ' כ"ב. [ולו מכוונים הכתובים שופ' ב'
א: "ויצל מלאך ה' מן הגלגל" בסוף
ימי יהושע ושם ר' ה' "וישלח ה' איש
נביא אל בני ישראל" בתחלת ימי גדעון.
י"ש פינחס תשעא: פינחס הוא אליהו ולפי
ס"ע הם שנים. ועין עמ' 108].

ג) אלקנה (אבי שמואל). ש"א ב' כו:
"ויבא איש אלהים אל עלי" [זה היה
אלקנה].

המתקבל על הדעת, ולפיו יוצא: „הנה
אלו שני הפרקים חשבון הנביאים. בפרק
א' חושב את מ"ח הנביאים שעמדו אחר
שנכנסו ישראל לא"י, ובפרק שני חושב
ז' נביאים שהיו קודם שבאו ישראל
למצרים, וז' שהיו לישראל במצרים, וז'
נביאות שהיו לישראל, וז' נביאים שהיו
לאומות העולם". ולפי פרוטו של הגר"א
אנו עורכים רשימה זו:

א. ז' נביאים שהיו קודם
שבאו ישראל למצרים: א) אדם,
ב) נח, ג) יפת, ד) שם, ה) עבר, ו) אברהם,
ז) יצחק.

ב. ז' נביאים שהיו לישראל
במצרים: רשימה זו לא פורטה בס"ע
על הסדר, וגם הגר"א לא פרטה, אבל
נראה לי שזו היא: א) יעקב, ב) משה,
ג-ז) חמשת בני „זרח: זמרי ואיתן
ויהימן וכלכל ורע" (דהיי"א ב' ו').— יעקב—
משום שאי-אפשר להכניסו ברשימת ז'
הנביאים שהיו קודם שבאו ישראל למצרים
(שאגב גם היא לא פורטה על הסדר).

ולפי ס"ע היו כל האבות נביאים; אגב,
בפרי"א לה אמור, שרוח הקדש נסתלקה
מיעקב אבינו למן מכירת יוסף ועד
שנתבשר כי יוסף חי, וזה מה שכתוב,
בר' מ"ה כו: „ותחי רוח יעקב" (רש"י: שרתה
עליו שכינה שפרשה ממנו); משה—מובן
מאליו; ועל חמשת בני זרח אמור בס"ע:
אלו נביאים נתנבאו במצרים.— ואין
להתפלג שלפי זה אין אהרן נחשב בין
הנביאים, שכן גם עלי ושלמה, הנמצאים
ברשימת הנביאים של רש"י, אינם
נזכרים ברשימת הגר"א, וגם בס"ע לא
נזכרו שמותיהם בין הנביאים. ואולם
בסוטה מה נחשב שלמה בין הנביאים
הראשונים; ולפי שמו"ר ג' כא נתנבא אהרן
פ' שנה במצרים קודם משה וההוכחה
מן הכתוב ש"א ב' כו: „הנגלה נגליתי אל
בית אבין בהיותם במצרים" וכי ועין

ד. ה) דוד ושמואל. חוץ מפעלתם ונבואתם הידועות מן המקרא חושב עוד ס"ע לפי דהיי"א ט' כב: "המה יסד דויד ושמואל הרואה באמונתם" [אלו כ"ד משפחות כהונה ולויהו ותענית כו. התקינו נביאים הראשונים כ"ד משמרות וכו', ובגמרא שם כו. מפרש: משה, שמואל ורוד, ועי"ש] לפי דהיי"א כ"ט כט כתב שמואל את דברי ימי דוד. ו-ה) ג' בני קרח: אסיר ואלקנה ואביאסף (שמ"ו כד) [והם "בני קרח" ששרו כמה ממזמורי תהלים (ועין בנספח: "כתבי הקדש וזמנם": תהלים). לפי הגירסא בס"ע ובי"ש דהיי"א חמ"ד: [אלו שנתנבאו במדבר]. ועין ערך ב'תנ"ח עמ' 82. ט.) ג' גד החזה (גם: הנביא) ונתן הנביא, חוץ מנבואותיהם המפורשות במקרא [התקינו מצשה הבית עם דוד]. לפי דהיי"א כ"ט כט כתבו שניהם את דברי ימי דוד, ונתן גם דברי ימי שלמה, דהיי"ב ט' כט.

יא—יד) אסף והימן ואיתן וידותון [נתנבאו בימי דוד]. עין דהיי"א כ"ה: דהיי"ב ה' יב; ובנספח הנ"ל שם.

טו) אחיה השילוני בימי שלמה. חוץ מהנבואות המפורשות בשמו גם שתי הנבואות: מ"א ר' יא—יג ומ"א י"א יא—יג [נאמרו ביד אחיה]. לפי דהיי"ב ט' כט כתב דברי ימי שלמה.

טז) שמעיה בימי רחבעם; להבדילו מנביא השקר שמעיה הנחלמי. לפי דהיי"ב י"ב טו כתב דברי ימי רחבעם.

יז) עדו. שמו נזכר (דהיי"ב י"ב טו, י"ג כב) ככותב דברי ימי מלכי יהודה רחבעם ואביה. ואולי הוא גם יעדו החזה שכתב חזות ירבעם בן נבט, דהיי"ב ט' כט. איש האלהים שעליו ספר מ"א י"ג שהומת בידי אריה [זה עדו].

יח—כ) עזריה בן עודד. חנני הראה (בימי אסא), יהוא בן חנני (בימי בעשא ויהושפט). יהוא בן חנני, לפי דהיי"ב כ'

לד. כתב דברי ימי יהושפט. כא) מיכיהו בן ימלא (ימלא) בימי אחאב. שמו מפורש במ"א כ"ב ח והלאה ובהיי"ב י"ח ז והלאה [ולפי ס"ע גם כל הנבואות שבמ"א כ' יג כב כח לה. בשם נביא או איש אלהים, כלן מיכיהו אמרן]. כב—כד) יחזיאל בן זכריהו, אליעזר בן דודוהו ממרשה, אליהו—בימי יהושפט ואחאב.

כה, כו) אלישע ויונה בימי יהורם בן אחאב. חוץ מנבואותיהם המפורשות [מיחס ס"ע י"ח י"ט ליונה את משיחת יהוא (בשליחות אלישע) והנבואה המלוה אותה, מ"ב ט' א—יג, ואת הנבואה שב"י ל; ולפי ס"ע כ לפי גירסת הגר"א ה, נביאים" אשר בהיי"ב כ"ד יט הם אלישע ויונה].

כו) עבדיה—בימי יהושפט. כח) זכריה בן יהוידע הכהן—בימי יואש מלך יהודה.

כט) אמוץ [אחי המלך אמציה]. "איש אלהים" [נביא] שבדהיי"ב כ"ה ז—טו י"ז [זה אמוץ].

ל) עדד—בימי אחז, דהיי"ב כ"ח ט לפי רשימת ס"ע; אבל גם בימי אסא שם ט"ו ח אמור: "והנבואה עדד הנביא". לא—לד) הושע, עמוס, ישעיהו, מיכה—בימי עזיהו, יותם, אחז, יחזקיהו מלכי יהודה. ישעיהו, לפי דהיי"ב כ"ו כב, כתב דברי ימי עזיהו, ולפי דהיי"ב ל"ב לב גם דברי ימי חזקיהו.

לה—לו) יואל, נחום וחבקוק [נתנבאו בימי מנשה, ולהם מכון] הכתוב דהיי"ב ל"ג כ: "וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו". [ולפי יש אומרים היה יואל בימי יהורם בן אחאב].

לח. לט) צפניה בימי יאשיהו, וירמיהו מימי יאשיהו בן אמן מלך יהודה.

מ) אוריה בן שמעיהו מקרית יערים—בימי יהויקים.

מא) יחזקאל—בימי צדקיהו.

המעשים המספרים בתורה זמנם מפורט בצדם, וכן גם הרבה פרשיות מחקי התורה זמן אמירתן מפורט אם בתורה ואם על ידי המסרת, והן רשומות בגוף ספרנו לפי זמניהן. ושאר דברי התורה וחוקיה [הם ופרושיהם] נאמרו למשה מפי הגבורה בהר סיני, בימים שישב משה בהר, ובאהל מועד במדבר סיני במשך השנה הראשונה ליציאת מצרים עד אחד לחדש השני (איר) של השנה השנית; ובשנת הארבעים ליציאת מצרים בערבות מואב [ב'תפ"ח]; במשך ל"ח שנה שבינתיים. לא נתיחד הדבור עם משה. — סוטה לו: ר' ישמעאל אומר: כללות נאמרו בסיני ופרטות באהל מועד. ר' עקיבא אומר: כללות ופרטות נאמרו בסיני ונשנו באהל מועד ונשתלשו בערבות מואב. — תנ' יתרו יא וכמה מקורות אחרים: אף מה שהנביאים עתידין להתנבאות כלם קבלו מהר סיני, לפי הכתוב דב' כ"ט יד: „אשר ישנו פה עִמָּנו עומד היום וכו' ואת אשר איננו פה עִמָּנו היום“, ולא הנביאים בלבד אלא אף כל החכמים שהיו ושעתידין להיות. ועין שמ"ר מ"ו א].

התורה נכתבה בידי משה [לפי דעה אחת: מבראשית עד דברים ל"ד]. הינו חוץ משמונת הפסוקים האחרונים, מן „וימת משה עבד ה'“ עד הסוף. ואלה נכתבו בידי יהושע; ולפי דעה אחרת: „עד כאן הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב, מכאן ואילך הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע“.

לפי יר' סוטה ה' ו: משה כתב ה' ספרי תורה וחזר וכתב פרשת בלק ובלעם וכתב ספרו של איוב. לפי דעה אחת, גסין ס': „תורה מגלגה מגלגה נתנה“ (רש"י) כשנאמרה פרשה למשה היה כותבה, ולבסוף מ' שנה, כשנגמרו כל הפרשיות, חברן בגידין ותפרן; ולפי דעה אחרת (שם) „תורה חתומה נתנה“ (רש"י) לא נכתבה עד סוף מ', לאחר שנאמרו כל

(ד משלי, ה) קהלת, ו) שיר השירים, ז) איכה, ח) דניאל, ט) אסתר, י) עזרא (ובכלל זה גם נחמיה, יא) דברי הימים. — ביחד עם ה' ספרי תורה הרי כ"ד ספרים. ותנ' קרח יב מונה את יונה לספר בפני עצמו, הרי כ"ד, ועם י"א שבשנים העשר הרי ל"ה. ועין „מתנות כהונה“ לבמ"ר י"ח ה'.

בספרי כתבי הקדש המצויים עתה בידינו הסדר שונה קצת, ולפיו ערוכה רשימה זו, שמקורה הראשי הוא ב"ב שם. התאריכים המפורטים של המארעות והאישים עין בגוף ספרנו ובנספח הקודם. אגב: בגוף הספר, בערכים הנאותים, רשומים כל פרקי התנ"ך ופסוקיהם (חוץ מפרקי יחש אחדים שברדה"א) לפי זמניהם, אם זמנם של המארעות או זמן אמירת הדברים, וכמובן לפי הכלל „אין מוקדם ומאוחר“. רשימה זו אינה באה אפוא אלא כמלואים, להוסיף או להבליט כמה פרטים שלא נאמרו בפנים].

תורה: א) בראשית, ב) שמות, ג) ויקרא, ד) במדבר, ה) דברים.

התורה מקיפה את הזמן: למן בריאת העולם ועד מות משה [כ"ה באלול שנת א' ליצירה, לפי מנין היצירה המקבל אצלנו כיום, עד ז' באדר שנת ב'תפ"ח לאדם, לפי המנין הנהוג אצל הכרונולוגים המונים לפי המסרת; ולפי מנין זה מנויות שאר כל השנים שברשימה זו, כמו גם בגוף הספר. ועין כללי השואת המנינים בראש הספר ובנספח ו']. [אבות א': „משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע“ וכו', ועין בנספח ד' סימן „ששלת הקבלה“, ואחד מ"ג עקרי האמונה לפי הרמב"ם הוא: „כל התורה המצויה עתה בידינו היא הנתונה למשה רבנו עליו השלום“]. מסיני השמעו [בו' בסיון שנת ב'תמ"ח] עשרת הדברות [שבהן כלולות כל תרי"ג המצוות]. רב

להתרגם כל צרכה, אלא יונית. בורגני אחד בידא להם ארמית מתוך יונית. ועל תרגום התורה ליונית על ידי ה' זקנים ועל ידי ע"ב זקנים עין מגלה ט' ומס' סופרים א' ז' ח'.

נְבִיאִים: א) הַיְהוֹשֻׁעַ. ספר יהושע מקיף את הזמן למן מות משה ועד סות יהושע ואלעזר בן אהרן הכהן [ב'ד"ו]. — הספר נכתב בידי יהושע עד יתר כ"ד כתב הכתובים שם כ"ל ב נכתבו בידי אלעזר בן אהרן. והכתוב האחרון, שם לג: "ואלעזר בן אהרן מת ויקברו אותו בגבעת פינחס בנו אשר נתן לו בהר אפרים", נכתב בידי פינחס בן אלעזר.

ב) שׁוֹפְטִים. ספר שופטים מקיף את הזמן מלפני מות יהושע עד מות שמשון [ב'ף"ב] (שופ' א—ט"ו); והפרקים האחרונים י"ו—כ"א שיכים לזמן קודם; ועין בגוף ספרנו: ב'ד"ו—ב'כ"ד). — הספר נכתב בידי שמואל הנביא.

ג) שְׁמוּאֵל א' ו'ב. הספר מקיף את הזמן למן [תחלת] ימי שפיטתו של עלי [ב'ף"ב] ועד ימי דוד האחרונים [ב'כ"ג]. — הספר נכתב: ש"א א—כ"ד בידי שמואל; השאר, למן ש"א כ"ה (המתחיל "וימת שמואל", וזו היא כפי הנראה כונת הגמרא, ב"ב טו. אעפ"י ששם כתוב "ושמואל מת" כ"ח ג) עד סוף ש"ב] כתבו גד החוזה ונתן הנביא, כאמור, דה"א, כ"ט כ"ל: "ודברי דוד המלך הראשונים והאחרונים הנם כתובים על דברי שמואל הרואה ועל דברי נתן הנביא ועל דברי גד החוזה עם כל מלכותו וגבורתו והעתים אשר עברו עליו ועל ישראל ועל כל ממלכות הארצות".

ד) מְלָכִים א' ו'ב. הספר מקיף את הזמן מסוף ימי דוד ותחלת מלכות שלמה עד שנת ל"ז לגלות יהויכין [ג'שס"ד]. — הספר נכתב בידי ירמיהו.

הפרשיות כָּפֶן, והנאמרות לו בשנה ראשונה ושניה היו סדורות לו על פה עד שכתבן). לכל הדעות "אין מוקדם ומאוחר בתורה" (פס' ר'; רש"י: "לא הקפידה תורה על סדר מוקדם ומאוחר" וכו'). הינו שיש פרשיות מאוחרות בזמן הקודמות במקום; והוא הדין בכל המקרא. — מבראשית ועד מתן תורה, שם י"ט טו. כתב משה ביום ד' בסיון בשנת בתמ"ח לפני מתן תורה; ועין שם בגוף ספרנו: [לשון התורה וכתבה. — 30 כא: בתחלה נתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקדש; חזרה ונתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי. בררו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקדש, והניחו להדיוטות כתב עברי ולשון ארמי. — על ידי עזרא נשתנה הכתב, ונקרא אשורית לפי שעלה עמם מאשור (לפי פרוש רש"י ניתן הכתב בימי דניאל ובא עזרא וכתב בו את התורה). לפי דעת רבי נתנה תורה לישראל בתחלה בכתב זה (אשורית); כיון שחטאו נהפך להן לרועץ (רש"י: שכחוהו); כיון שחזרו בהן החזירו להם, ונקרא אשורית, שמאושרת בכתב. ולדעת ר' אלעזר המודעי כתב זה לא נשתנה כל עיקר (רש"י: לא נשתכח מהם). אמת"ר סוף ד: עברית יש לה דבור ואין לה כתב, אשורית יש לה כתב ואין לה דבור; בחרו להם כתב אשורית ולשון עברית. ז"ב ט: ג' נביאים (רש"י: חגי זכריה ומלאכי) עלו עמם מן הגולה וכו' ואחד מהם העיד להם על התורה שכתב אשורית.

תרגום התורה. מגלה ג: תרגום של תורה (לארמית) אנקלוס הגר אמרו מפי ר' אלעזר ור' יהושע. ועיי"ש. ו'ב"ר מגלה א' ט: תרגם עקילס הגר את התורה לפני ר"א ור"י וקלסו אותו וכו'. ושם: בדקו ומצאו שאין התורה יכולה

הערה: לפי הדיוק ט' כמ' י"ב טו' י"ג כב, ב' לד, כ"ז כב ולי"ב לב, כתבו נתן הנביא, אחיה השילוני ויערו החזה את דברי ימי שלמה, ויערו גם את דברי ימי ירבעם בן נבט; שמעיה הנביא וערו החזה כתבו את דברי ימי רחבעם ומלחמת רחבעם וירבעם; ערו כתב את דברי ימי אביה בן רחבעם; יהוא בן חנני כתב את דברי ימי יהושפט; ישעיהו בן אמוץ כתב את דברי ימי עזיהו וחזקיהו, אבל אולי אין כונת הכתובים האלה לדברים המסופרים ב"מלכים" על אדות המלכים האלה, אלא לספרים אחרים שנעלמו מאתנו, ויש לשים לב, כי הכתובים מ"ב י"ח יג-כ' הם חזרה כמעט מלה במלה של הכתובים ישע' ליו-ל"ט, ואלו מ"ב כ"ה אף הוא חוזר כמעט מלה במלה על ירמ' ג"ב ועל קצת כתובים שבמ' ומ"א; ולכן אפשר שכונת הנמרא היא שירמיהו כתב את המאריעות למן מ"ב כ"א ועד הסוף.

ה) **ישעיהו**. לפי ישע' א' א נבא בימי בימי עזיהו [שתחלת מלכותו השלמה היא ג'ק"א], יותם, אחוז, יחזקיהו [שמת ג'רכ"ה. נבואותו הראשונה היא ישע' ו: "בשנת מות המלך עזיהו" - הינו ביום שנצטרע, ג'קמ"ב, וישעיה נהרג בידי מנשה שמלך ג'רכ"ט, י"ב טו. -הספר נכתב בידי חזקיהו וסיעתו, ג'ר-ג'רכ"ה; ואולם חוספות ב"ב טו. "חזקיהו מעירות: "לפי שחזקיהו גרם להם לעסוק בתורה נקרא הדבר על שמו, אבל הוא לא כתבו, שהרי מת קודם לישעיהו. דמנשה בן בתו הרג לישעיהו" (לפי יבמ' מט וברכות י:).

ו) **י'מ"ה**. נבואות ירמיהו מקיפות את הזמן למן שנת י"ג ליאשיהו [ג'רצ"ח] ועד שנת כ"ז לנבוכדנאצר [ג'שמ"ו]; ועין בגוף ספרנו ג'רצ"ח. -הספר נכתב בידי ירמיהו, ופ"י הפרקים ליו ומ"ה נכתבו כמה נבואות בידי ברוך בן נריה מפי ירמיהו.

ז) **יחזקאל**. נבואות יחזקאל נאמרו במשך הזמן למן ה' בתמוז שנת ה' לגלות המלך יויכין [ג'של"ב] עד י' בתשרי שנת י"ד אחר אשר הכתה העיר [ג'שנ"ב. -הספר נכתב בידי אנשי כנסת הגדולה-רש"י: חגי, זכריה ומלאכי, ורובל ומרדכי וחבריהם. -שבת יג: אלמלא חנניה בן חזקיה נגזו ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרין דברי תורה; ישב בעליה ודרשן].

ח) **שנים עשר** [כל י"ב הספרים האלה נכתבו בידי אנשי כנסת הגדולה]:

א. ה'שע נבא באותה התקופה שנבא ישעיהו [אבל קדם לו מספר שנים]. -

ב. יואל נבא [בימי מנשה, ג'רכ"ט-ג'רפ"ג; ועין שם בגוף ספרנו דעה אחרת]. -ג. עמוס נבא בימי עזיהו מלך יהודה [בימי ירבעם בן יואש מלך ישראל שנתים לפני הרעש [ג'קמ"]. -

ה. יונה נבא [בימי יהורם בן אחאב ויהוא מלכי ישראל ויואש מלך יהודה, ג'מ"ד-ג'פ"ג]. זמן המעשים המסופרים בספר יונה אינו כתוב. -ו. מ"כה נבא בימי יותם, אחוז, יחזקיהו מלכי יהודה [ג'קס"ח-ג'רכ"ח]. -ז. נחום נבא [בימי מנשה, ג'רכ"ט-ג'רפ"ג]. -ח. חבקוק [כנ"ל]. -ט. צפניה נבא בימי יאשיהו בן אמון מלך יהודה [ג'רפ"ו-ג'שט"ז]. -

י. יב. חגי זכריה ומלאכי כ"ה י"א. - ויש (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

בת קול ואמרה לו דיין; משום שיש בו קץ משיח. בירר שבת ו' ד מובא, תרגום עקילס" (יונית) על "ובתי הנפש", ישע' ג' כ; וביר צ"ג ג מביא תרגום עקילס (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

בת קול ואמרה לו דיין; משום שיש בו קץ משיח. בירר שבת ו' ד מובא, תרגום עקילס" (יונית) על "ובתי הנפש", ישע' ג' כ; וביר צ"ג ג מביא תרגום עקילס (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

בת קול ואמרה לו דיין; משום שיש בו קץ משיח. בירר שבת ו' ד מובא, תרגום עקילס" (יונית) על "ובתי הנפש", ישע' ג' כ; וביר צ"ג ג מביא תרגום עקילס (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

בת קול ואמרה לו דיין; משום שיש בו קץ משיח. בירר שבת ו' ד מובא, תרגום עקילס" (יונית) על "ובתי הנפש", ישע' ג' כ; וביר צ"ג ג מביא תרגום עקילס (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

בת קול ואמרה לו דיין; משום שיש בו קץ משיח. בירר שבת ו' ד מובא, תרגום עקילס" (יונית) על "ובתי הנפש", ישע' ג' כ; וביר צ"ג ג מביא תרגום עקילס (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

בת קול ואמרה לו דיין; משום שיש בו קץ משיח. בירר שבת ו' ד מובא, תרגום עקילס" (יונית) על "ובתי הנפש", ישע' ג' כ; וביר צ"ג ג מביא תרגום עקילס (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

בת קול ואמרה לו דיין; משום שיש בו קץ משיח. בירר שבת ו' ד מובא, תרגום עקילס" (יונית) על "ובתי הנפש", ישע' ג' כ; וביר צ"ג ג מביא תרגום עקילס (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

בת קול ואמרה לו דיין; משום שיש בו קץ משיח. בירר שבת ו' ד מובא, תרגום עקילס" (יונית) על "ובתי הנפש", ישע' ג' כ; וביר צ"ג ג מביא תרגום עקילס (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

בת קול ואמרה לו דיין; משום שיש בו קץ משיח. בירר שבת ו' ד מובא, תרגום עקילס" (יונית) על "ובתי הנפש", ישע' ג' כ; וביר צ"ג ג מביא תרגום עקילס (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

בת קול ואמרה לו דיין; משום שיש בו קץ משיח. בירר שבת ו' ד מובא, תרגום עקילס" (יונית) על "ובתי הנפש", ישע' ג' כ; וביר צ"ג ג מביא תרגום עקילס (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

בת קול ואמרה לו דיין; משום שיש בו קץ משיח. בירר שבת ו' ד מובא, תרגום עקילס" (יונית) על "ובתי הנפש", ישע' ג' כ; וביר צ"ג ג מביא תרגום עקילס (ארמית) על פסוק משלי כ"ה י"א. - ויש (אוצר ישראל" ערך תרגום עמ' 304, 308) החושבים עוד תרגום רב יוסף הנזכר כמה פעמים

ה. רָלַת. רות א' א': „ויהי בימי שפוט השופטים“. המעשים המסופרים בספר ארעו [בימי עגלון מלך מואב, ב'בן-ג'—ב'ד' ע"ד, או מספר דורות לאחרי] במשך שנים שישבה משפחת אלימלך בשדה מואב וזמן מה לאחר ששבו נעמי ורות לארץ יהודה. בסוף הספר מנויים הדורות מפרץ בן יהודה עד בְּעֹז, גבור הספר, ועוד ג' דורות מבעוז עד דוד. [הספר נכתב בידי שמואל].

ו. אֵיכָה. קינות על חרבן ירושלים וגלות יהודה [ג'ש"לח] ויש בו תאורים של צרות השבויים והגולים. [הספר נאמר ונכתב בידי ירמיהו. — איכה רבתי א' א': אימתי נאמרה מגילת קינות? ר"י אומר: בימי יהויקים (עין ג'שכ"א); אמר לו ר"ג: וכי בוכין על המת עד שלא ימות? אלא נאמרה אחרי חרבן הבית].

ז. קִהְלָת. תכן הספר אינו קשור בזמן מסים, אבל יש בו הערכה פילוסופית של הזמן בכלל: א' ד': „דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת“; ג' א'—י': „לכל זמן ועת לכל הפעם תחת השמים: עת ללדת ועת למות. עת לטעת“ וכי, ועוד. — בראש הספר א' א': „דברי קהלת בן דוד מלך בירושלים“, ושם יב': „אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים.“ [שלמה אמר ספר קהלת סמוך למיתתו (עין ב'קס"ד בגוף ספרנו), והספר נכתב בידי חזקיה וסיעתו. — שבת ל': בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת, מפני שדבריו סותרין זה את זה, ולא גנוזהו מפני שתחלתו דברי תורה וסופו דברי תורה].

ח. אֶסְתֵר. המעשים המסופרים בספר קרו בזמן למן ג' למלכות אחשורוש (אסתר א' ג') ועד (בגוף הספר, ג' ג') נזכרת עוד י"ב למלך אחשורוש, אבל המעשים שקרו אחרי כן נמשכו עוד כשתי שנים, ובכן (ע'ד) [י"ד למלכות, ג'שצ"ה—ג'ת"ו.

„תפלה למשה“): צ—ק („למשה כתוב רק על צ, אבל רש"י מיהס לו י"א מזמורים הנ"ל; ועין גם רש"י „עדותיך“ סו קיא).

ב. מְשָׁלִי. משלים ודברי חכמה ומוסר שאינם קשורים בשום זמן. א' א': „משלי שלמה בן דוד מלך ישראל“; י' א': „משלי שלמה“; כ"ה א': „גם אלה משלי שלמה“; ל' א': „דברי אגור בן יקה המשא נאם הגבר לאיתאל לאיתאל ואכל“; ל"א א': „דברי למואל מלך“ [לפי דרשות חז"ל, סו ע]. כל אלה הם כנויים לשלמה שנקרא גם ידידיה וקהלת. — שלמה אמר את המשלים סמוך למיתתו (ועין ב'קס"ד בגוף ספרנו) ונכתבו בידי חזקיה וסיעתו. ג'—ג'רכ"ח]; משלי כ"ה א': „גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה“. [שבת ל': בקשו חכמים לגנוז ספר משלי שהיו דבריו סותרין זה את זה].

ג. אֵיּוֹב. התכן העקרי שבספר איוב, הופוח שלו עם ארבעת רעיו אליפו התימני, בלדד השוחי, צופר הנעמתי, ולבסוף אליהוא בן ברכאל הבווי, ותשובת ה' (ג—מ"ב ו'). אינו קשור בזמן, ובכל הספר אין שום רמז לאיזו תקופה מסימה. [דעות חז"ל מחולקות מאד בדבר התקופה שבה חיה איוב, והמקבלה ביותר היא, שהוא חיה למן ירידת ישראל למצרים ועד יציאתם משם, ב'רל"ח—ב'תמ"ח, ועין בגוף ספרנו ב'רל"ח]. המעשים המסופרים בב' הפרקים הראשונים ארעו במשך כשנתיים, ולאחר הופוח חיה איוב ק"מ שנה. [הספר נכתב בידי משה].

ד. שִׁיר הַשִּׁירִים. הספר אינו קשור בשום זמן. ש"ש א' א': „שיר השירים אשר לשלמה“. [שלמה המלך אמר שיר השירים סמוך למיתתו (ועין ב'קס"ד בגוף ספרנו) והספר נכתב בידי חזקיה וסיעתו, ג'—ג'רכ"ח].

יחס של דברי הימים עד לר' (רש"י): כתב דברי הימים עד שיחס בו את עצמו) ואת השאר גמר נחמיה בן חכליה. מזה יש להבין לכאורה, כי עזרא כתב ספר עזרא ונחמיה וחלק היחש שבדברי הימים עד יחשו של עזרא, אבץ לא ידוע עד איזה מקום, כי בדה"א ובי לא נזכר שם עזרא. התוספות שם מפרשים בשם ר"ח: עד דהיי"ב כ"א ב: "ולו אחים" וכו' שיחוס עצמו כתב לפני זה הפסוק, וקשה לפרושו, דהיה לו לומר עד "ולו" ביוו (וחוץ מזה קשה עוד ששם לא מדובר כלל על עזרא). ואולי הכונה עד דהיי"א ה"מ, ששם מגיע יחס הכהנים הגדולים עד שריה בן עזריה, ושריה הוא אבי עזרא (עזרא ד'א). שמשם מפורט יחס עזרא עד אהרן הכהן, ושאר חלקי דהיי"ב נכתבו בידי נחמיה. ואולם רש"י נח' א' א אומר: "מכאן ואילך כתב נחמיה ספר זה" ומה יש להסיק, כי רש"י הבין את דברי הגמרא כך: עזרא כתב את כל ספר דהיי"א ובי וגם כל ספר עזרא, שבו יחש את עצמו (שם), ורק ספר נחמיה נכתב בידי נחמיה. בספר עזרא מדבר על עזרא בפרקים ז' כח-ט"ו, בגוף ראשון. וספר נחמיה מתחיל: "דברי נחמיה בן חכליה וכו' ואני הייתי בשושן הבירה", וכן רוב פרקי הספר בגוף ראשון. על הפרקים נח' ז-י עין ג'תכ"ו, ואולם בספ' צג אמור: כל דברי עזרא-נחמיה בן חכליה אמרם. אם כי שמו לא נקרא על הספר; ורש"י מפרש: רוב דברים שבספר עזרא נחמיה אמרם.]

[ספר יוחסין]-משנה של דברי

הימים. - פס' טב: ר' שמלאי בא לפני ר' יוחנן ואמר לו: ילמדני אדוני ספר יוחסין (רש"י: מתני' דדברי הימים) וכו'. אמר לו: נלמדנו בג' חדשים. אמר לו: ומה ברוריה אשתו של ר' מאיר בתו של ר' חנינא בן תרדיון, שהיתה לומדת

הספר נכתב בידי אנשי כנסת הגדולה]. ט. דְּנִיָּאֵל. המעשים המסופרים בספר והנבואות הכלולות בו ארעו בזמן למן שלש למלכות יהויקים [שלש למרדו, ועין ג'שכ"ו] ועד ג' לכורש מלך פרס [ג'שצ"ב, ועין שם; או עד ב' לדריוש הפרסי, ג'ת"ח]. הספר נאמר על ידי דניאל [ונכתב בידי אנשי כנסת הגדולה].

ח. עֲזָרָא. המעשים המסופרים בספר ארעו בזמן משנת א' לכורש מלך פרס [ג'שצ"ז ועד ג' תי"ד (?); ועין שם בגוף ספרנו. - על כותב הספר עין: דברי הימים].

ט. נְחֻמְיָהוּ. המעשים המסופרים בספר ארעו בזמן משנת כ' לארתחשסתא [ג'תכ"ו עד שנה שלא פורשה, אבל לאחר ג'תל"ח; ועין ערכים אלה בגוף ספרנו; על כותב הספר עין: דברי הימים].

י. דְּבָרֵי הַיָּמִים א' ובי. דהיי"א מתחיל: "אדם שת אנוש" והולך ומונה תולדות אדם עד אברהם, תולדות ישמעאל ויצחק בני אברהם; תולדות עשו בן יצחק ומלכי אדום ותולדות ישראל (יעקב) בן יצחק; תולדות כל י"ב בני יעקב, בהם בני יהודה עד דוד ושלשלת מלכי יהודה עד זרובבל ועוד חמשה דורות אחריו; שלשלת הכהנים למן אהרן עד יהוצדק שגלה לבבל; יחושם, מנינם ומקומות מושבותיהם של בני כל השבטים (דהיי"א א'-ט; כ"ג-כ"ו). בשאר חלקי הספר, ובמקצת גם בפרקים המנויים, מספרים תולדות מלכי יהודה למן סוף מלכות שאול ותחלת מלכות דוד וכל מלכי יהודה עד גלות בבב, ובהם כמה פרטים שאינם במלכים, והספר מסתיים (דהיי"ב ל"ו כב כג) בב' פסוקים ומחצה של תחלת עזרא. - [בסדרן של כתובים לפי ב"ב יה, שהבאנו לעיל, אין ספר נחמיה, מפני שעזרא ונחמיה נחשבו לספר אחד. והגמרא שם טו. אומרת: "עזרא כתב ספרו

ופרשה גדולה ביניהן: „ולאצל ששה בנינים“ וקא חשיב ואזיל הבנים, וסיפא דפרשתא, „אלה בני אצל“). — ירו' סנ' י' א: אמר ר' שמעון בן לקיש: אם יאמר לי אדם שיש דברי הימים בכבל („פני משה“): הכונה למשנה של דברי הימים) הרי אני הולך ומביאו משם; ועכשיו אם מתכנסין הם כל רבותינו אין יכולין הן להביאו משם (לפי שנגנזו).

תרגום כתובים. — בשבת קטו. מספר על תרגום ספר איוב שהובא פעם אחת לפני רבן גמליאל הזקן ופעם שנית לפני רבן גמליאל נכדו, ושניהם צוו לגנוזו.

שלש מאות הלכות ביום משלש מאות רבואות, ואף על פי כן לא יצתה ידי חובתה (רש"י: לא יכלה לשנותה) בשלש שנים, ואתה אומר: בשלשה חדשים! ושמ: מיום שנגנזו (רש"י: נשכח) ספר יוחסין תשש כחן של חכמים וכהה מאור עיניהם (רש"י: שנגנזו מהן טעמי תורה שהיו בו). בין „אצל“ (דהיי"א ח' לו—לח) ל„אצל“ (שם ט' סוף מד; ועין שם ודוק) טעינו ארבע מאי גמלי דדרשה (כלומר: לשם ישוב הכתובים האלה נדרשו דרשות מרובות כל כך שהיה בהן כדי משא של די מאות גמלים; ורש"י: שני מקראות הן

ד

שְׁלֹשֶׁת הַדּוֹרוֹת

יז) שרוג, יח) נחור, יט) תרת, כ) אברהם, כא) יצחק, כב) ישראל הוא יעקב, כג) ראובן, שמעון, לוי, יהודה, דן, נפתלי, גד, אשר, יששכר, זבולון, יוסף ובנימין, כד) מנשה ואפרים בני יוסף.

ב. כיו דורות עד משה ואהרן
כג) לוי, כד) קהת, כה) עמרם, כו) אהרן ומשה ומרים.

תולדות משה: כז) בני משה: גרשם ואליעזר (שמ' ב' כב; י"ח ג ד; דהיי"א כ"ג טו). כח) שבואל בן גרשם (דהיי"א כ"ג טז, כ"ד); יהונתן בן גרשם בן מנשה (שופ' י"ח ל); רחביה בן אליעזר (דהיי"א כ"ג יז). כט—? ואחיו לאליעזר רחביהו בנו וישעיהו בנו ויורם בנו וזכרי בנו ושלמית בנו (בימי דוד) וכו' (דהיי"א כ"ז כה כו).

ג. שלשלת הכהנים הגדולים מאהרן עד ז' דורות לאחר חרבן הבית הראשון (לפי דהיי"א ה' כט—מא, ו' לח—לח; נח' י"ב י—יא כו).
כו) אהרן (א), כז) אליעזר (ב), כח) פינחס

מנין הדורות מצוי הרבה בתורה ובמקרא, ורבים מאנשי השם המנויים במקרא יחסם פורש, ואצל כמה מהם יחסם מנוי עד אדם הראשון. גם בספרות התלמוד הרבו לברר את יחסם של אנשי השם בדברי ימי ישראל, והרכה מאמרים אין להבינם אלא מתוך ידיעת מנין הדורות. משום זה נתונות בפרק הזה כל מגלות היוחסין (של האישים שבכתבי הקודש) הרשומות בתניך ובספרות התלמוד והמדרשים, אף רשימות אלה משמשות השלמות לכל מה שנאמר בענין זה בערכים הנאותים בנוף הספר, ומגלת היוחסין המפורטת של כל אישיות חשובה (שכן כמה מהם יצאו משבטים אחרים) אפשר למצוא בעזרת המפתח.

א. כ"ג (כ"ד) דורות מאדם ועד השבטים

א) אדם, ב) שת, ג) אנוש, ד) קינן, ה) מהלאל, ו) ירד, ז) הנוך, ח) מתושלח, ט) למך, י) נח, יא) שם, יב) ארפכשד, יג) שֶׁלַח, יד) צָבָר, טו) פֶּלֶג, טז) רָעוּ,

(ג). כט) אבישוע (ד). (ז) בוקי (ה). (זא) עזיז
(ו). (זב) זרחיה (ו). (זג) מקיות (ח).
(זד) אמריה (ט). (זה) אחיטוב (י). (זי) צדוק
(יא). (זכ) אחימעץ (יב). (זח) עזריה (יג).
(זט) יוחנן (יד). (מ) עזריה (טו); דהיי"א ה' לו'
הוא אשר עָהָן בבית אשר בנה שלמה
בירושלים וְלָפִי יִישׁ תְּשִׁיבֵנִי: בימי עזיהו.
דהיי"ב כ"ו י"ב]. (מא) אמריה (טז). (מב) אחיטוב
(יז). (מג) צדוק (יח). (מד) שלום (יט).
(מה) חלקיה (כ). (מו) עזריה (כא). (מז) שריה
(כב); מ"ב כ"ה יח—כא וירמ' ג"ב כד—כו: הגלה
והומת בידי נבוכדנאצר. (מח) יהוצדק (כג);
הגלה לבבל. (מט) ישוע (כד); מְשֻׁבֵי הַגּוֹלָה.
עז' ב' ב' ו' ג' ב'. (נ) יויקים (כה). (נא) אלישיב
(כו). (נב) יודע (כו). (נג) יונתן (כח).
(נד) ידוע (כט). (לפי האמור ביומא ט...
שבבית הראשון לא שמשו אלא י"ח
כהנים גדולים, ושריה היה האחרון בהם,
כדלעיל, נמצא כי הכהן הראשון ששמש
במקדש שלמה היה בוקי בן אבישוע בן
פינחס בן אלעזר בן אהרן. ועין תוספות
שם. שיש בהן דברי תימה. כגון ש"שריה
גלה בגלות יכניה כדאיתא בסוף מלכים",
ואינו. ועיי"ש גם תוספות ישנים.—ועין עוד
ערך ב'ק"כ. ששם נמנים בימי דוד
כהנים גדולים אביתר וצדוק; ועין להלן;
שלשלת השופטים: עלי הכהן].

ד. יחש עזרא (עזרא ד' א—ה)

עד לג) כמו ברשימה הקודמת. אבל
ששת השמות לד—לט אינם ברשימת
עזרא. ומן מ' ואילך עד שריה כמו שם,
ונמצא כי עזרא בן שריה הוא דור מ"ב
מאדם וי"ז מאהרן הכהן, ואלו יהוצדק
בן שריה הוא מ"ח מאדם וכ"ג מאהרן.

ה. יחש שמואל והימן

(שמו"א א' א, דהיי"א ר' יח—כג)

(כד) קהת (כה) יצהר. (כו) קרח.
(כז) אביסף. (כח) אסיר. (כט) תחת. (ל) צפניה.
(לא) עזריה. (לב) יואל. (לג) אלקנה. (לד) עמשי.
(לה) מחת. (לו) אלקנה. (לז) צוף. (לח) תוח

ו. יחש אסף (דהיי"א ו' כד—כח)
(כג) לוי. (כד) גרשום (כה) יחת. (כו) שמעי.
(כז) זמה. (כח) איתן. (כט) עדיה. (ל) זרח
(לא) אתני. (לב) מלכיה. (לג) בעשיה.
(לד) מיכאל. (לה) שמעא. (לו) ברכיהו
(לז) אסף.

ז. יחש יהושע (דהיי"א ד' כב—כו)
(כד) אפרים. (כה) בריצה. (כו) רפת.
(כז) רשף ותלח. (כח) תחן. (כט) לעדן.
(ל) עמיהוד. (לא) אלישמע. (לב) נון.
(לג) יהושע.

ח. יחש שאול ומרדכי

ביחש שאול יש במקרא סתירות
שלא נתבררו. לפי שמו"א ט' א ב היה שאול
בן קיש בן אביאל בן צרור בן בכורת
בן אפית בן איש ימיני (איש מבן-
ימין), ואלו מדהיי"א ח' כט—לג וט' לה—לט נראה,
כי הוא היה בן קיש בן נר בן יציאל
אבי גבעון, ויחשו של יציאל זה אינו
במקרא. [בתרגום שני למגלת אסתר (וביי"ש אסתר
חמ"ג בקצת שנויים) מוני יחש שאול
בצורה זו:

(כג) בנימין. (כד) בלע. (כה) גרא. (כו) עזה
(עזריה). (כז) גזה (אצבעון). (כח) שחורה
(שחריה). (כט) חושים (חושים). (ל) מרימות.
(לא) זכריה. (לב) שמרי (שמריה). (לג) אלפעל
(זבדי). (לד) זבדי (חנניה). (לה) חנניה
(ירובעל). (לו) ירוחם (מלך). (לז) ירובעל
(פיתון). (לח) מלך (פתואל). (לט) פיתון
(שפטיה). (מ) פתואל (עמיהוד). (מא) שפטיה
(אליאל). (מב) עמיהוד (מיכאל). (מג) אליאל
(שוקק). (מד) מיכאל (עזריה). (מה) שישק
(שחריה). (מו) עזיה (אפיה). (מז) שחרים
(בכורת). (מח) אפיה (צורר). (מט) בכורת
(אביאל). (נ) צרור (קיש). (נא) אביאל (שואל).
(נב) קיש (יהונתן). (נג) שאול (מפיבשת).

היתה בחלק זבולון, יהו"ט טו, ובית לחם יהודה, שמו"א י"ז יב. [ועין ב'כ"ו ערך רות הדעה, כי אבצן זה בועז, ואם כן הוא מיהודה; ועין י"ש שופ' מב.]
(י) אילון הזבולוני.

(יא) עבדון בן הלל הפרעתוני בארץ אפרים.

(יב) שמשון בן מנוח מצרעה ממשפחת הדני (ועין ב'צ"ח-ב'ף"ב).

(יג) עלי הכהן. [ועין עמ' 104 טור ב, שמשם נראה, כי עלי היה מבני איתמר בן אהרן].

(יד) שמואל, משבט לוי, עין סימן ה. [תוספתא סוכה א: אין לך כל שבט ושבת

שלא העמיד שופט; שבט יהודה ובנימין העמידו מלכים על פי נביאים. ועין עמ' 85 על שבט שמעון].

י. יחש דוד (רות ד"ח-כב, דהיי"א ב' ט-טו) (כג) יהודה, (כד) פרץ, (כה) חצרון, (כו) רם, (כז) עמינדב, (כח) נחשון, (כט) שלמה (שלמא, שלמון). (ל) בועז, (לא) עובד, (לב) ישי, (לג) דוד.

יא. שלשלת מלכי בית דוד

(לפי מלכים ודה"י)

(כלם מאב לבן, חוץ מיהויקים שהמלוכה עברה אליו מאחיו וצדקיהו שהמלך תחת בן אחיו)

(לג) דוד (א), (לד) שלמה (ב), (לה) רחבעם (ג), (לו) אביה (ד), מלך ג' שנים (*), (לז) אסא (ה), (לח) יהושפט (ו), (לט) יהורם (ז), (מ) אחזיהו (ח), מלך שנה אחת (*), (מא) יואש (ט), מב) אמציהו (י), מג) עזיהו (יא), מד) יותם (יב), מה) אחז (יג), מז) חזקיהו (יד), מו) מנשה (טו), מח) אמון (טז), מט) מלך ב' שנים (*), מם) יאשיהו (יז), נ) יהואחז (יח), מלך ג' חדשים (*); יהויקים בן יאשיהו (יט), נא) יהויכין (כ) מלך ג' חדשים וי' ימים; * נ) צדקיהו [בן יאשיהו] (כא).

(* במגין דורות המלכים יש שאין מכניסים את המלכים שמלכו זמן מועט.)

(נד) יהונתן (אלה), נה) מפיבשת (מוצא), נו) מיכה (בענא), נז) אילה (שמעי), נח) בענא (יאיר), נט) שמידע (מרדכי) (ס) שמעי (סא) יאיר, סב) מרדכי].

הדורות משאול ואילך המנויים בדה"א ז' לג-מ וט' לג-מז הם יהונתן, מריב בעל, מיכה, פיתון וכו' ואחז, יהועדה (יערה), עלמת וכו' וזמרי, מוצא, בענא, רפה (רפיה), ארעשה, אצל, ולאצל ששה בנים וכו' אלה בני אצל. ועין בסוף נספח ג.

לפי ש"ב ב' ה-י מלך אחרי שאול איש-בשת בנו ב' שנים על כל ישראל.

ט. שלשלת השופטים

(לפי ספרי שופטים וש"מ"א)

(א) עתניאל בן קנז אחי כלב בן יפונה הקטן ממנו, יהו"ט י"ג שופ' ג' ט. כלב בן יפונה לפי במ"ג י"ג היה משבט יהודה. [ועין ערכים ב'ת"י"ח וב'ת"י"ה שלפי דעה אחת כלב בן יפונה וכלב בן חצרון אחד הם, ולפי זה כלב (כלובי) הוא בן חצרון בן פרץ בן יהודה, וכלב היה אבי חור אבי אורי אבי בצלאל, דהיי"א ב' ט' יט כ].

(ב) אהוד בן גרא, בן הימיני.

(ג) שמגר בן ענת, לפי יהו"ט י"ט לח אולי מנפתלי.

(ד) דבורה בהר אפרים וברק בן אבינעם מקדש נפתלי.

(ה) גדעון משבט מנשה, שופ' ר' טו אבימלך בן גדעון.

(ו) תולע בן פואה בן דודו איש יששכר והוא יושב בהר אפרים.

(ז) יאיר הגלעדי בעל חוות יאיר, שהיה חלקם של בני מכיר בן מנשה, יהו"ט י"ג ל.

(ח) יפתח הגלעדי, והגלעד היה חציו לבני גד וחציו לבני מכיר בן מנשה, יהו"ט י"ג כד-לא.

(ט) אבצן מבית לחם, ובית לחם

יב. בית דוד לאחר החרבן

(לפי דה"א ג' יז-כד)

נב) אסיר שאלתיאֵל בן יהויכין, פדיה, (ג) וזובבל, נד) משולם וחנניה וכו', נה) פלטיה וישעיה בני חנניה, נו) רפיה, נז) ארנן, נח) עובדיה, נט) שכניה, ס) שמעיה, סא) חטוש וכו' ונעריה וכו', סב) אֵלִיעִזֵּר יחזקיה ועזריקם בני נעריה וכו', סג) הוֹדְיָהוּ הַרְאֵשׁוֹן בִּזְבִּי אֵלִיעִזֵּר.

יג. יחש יעבץ

דה"א ד' ט ב' יחש בני יהודה: "ויהי יעבץ נכבד מאחיו" וכו'. ולשם ב' נה: "ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים, שמעתיים, שוכתיים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב". והקינים הם מבני יתרו (עין עמ' 79): ורכב הוא אבי יהונדב, ירמ' ל"ה. [לפי תמורה טו: הוא עתניאל (אחי כלב) הוא יעבץ, ועיי"ש. חג' תצוה ט: אתה מוצא ל"ו דורות מאדם ועד יעבץ. ולפי זה יעבץ הוא דור י"ד ליהודה].

יד. יחש הנביאים

(חוץ מאלה שיחשם לא פורש. רשימת הנביאים עין נספח ב).

משה מלוי, עין סימן ב.-חמשת בני זרח בן יהודה, דה"א ב'ו. - מרים מלוי, עין ס' ב. - דבורה מהר אפרים, עין ס' ט. - חנה מלוי, עין ס' ה. - אביגיל מיהודה, ש"א כ"ה ב' יהו" ט"ו נה. - חלדה, עין סוף נספח ב. - אסתר מבנימין, אסתר ב' ה. ז. - יהושע מאפרים, עין ס' ז. - פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן. - אלקנה ושמואל מלוי, ס' ה. - דוד מיהודה, ס' י. - אסיר ואלקנה ואביאסף ג' בני קרח מלוי, ס' ה. - אסף והימן ואיתן וידותון לויים, עין נספח ב. - אחיה השילוני, ושילה היא כנחלת אפרים, יהו" ט"ו, שופ' כ"א יט. - אליעזר בן דודָהוּ מַמְרֵשָׁה, עיר ביהוה, יהו" ט"ו מד. - אליהו עין ערך

ג'מ"ד. - אלישע בן שפט מאבל מחולה, שופ' ו' כ"ב, מ"א ד' יב, לא ידוע אם במטה מנשה או יששכר [ולפי פס' סה. שפט אבי אלישע הוא אותו שפט בבשן שבדה"א ה' יב, ואם כן הוא משבט גד, לפי שם יא]. - יונה עין ג'נ"ה ערך יונה. - עובדיה עין ג'מ"ח עובדיה. - זכריה בן יהוידע הכהן. - ישעיהו ואמוץ אביו [שהיה אחי המלך אמציהו, ואיכ מיהודה]. - הושע [לפי האמור בערך ג'קפ"ו על בארי אביו היה משבט ראובן]. - עמוס מתקוע, עיר ביהודה, דה"ב י"א ו. - מיכה המורשתי, או מרשת גת, מלכה א' יד, או לפי התרגום: מרשה, שתייהן ביהודה, דה"ב י"א ה' יהו" ט"ו מד. - יואל [לפי האמור בערך ג'רכ"ט יואל היה בן שמואל, ואם כן לוי]. - צפניה בן כושי בן גדליה בן אמריה בן חזקיה - ויותר לא פורש יחושו. - ירמיהו כהן, ועין נספח ב. - אוריה בן שמעיהו מקרית יערים, עיר ביהודה, שופ' י"ח יב. - יחזקאל כהן. - ברוך בן נריה, שריה - עין נספח ב. - דניאל מבני יהודה, דנ"א ג' ו. - מרדכי, עין ס' ה. [נוספתא סוכה א ובבלי סוכה כו: אין לך כל שבט ושבט שלא העמיד נביא].

טו. שלשלת מלכי ישראל

(לפי ספר "מלכים")

שושלת א. א) ירבעם בן נבט, אפרתי. ב) נדב בנו. שושלת ב. ג) בעשה בן אחיה לבית יששכר. ד) אלה בן בעשה. שושלת ג. ה) זמרי עבד אלה. מלך ז' ימים בתרצה. שושלת ד. ו) תבני בן גינת. שושלת ה. ז) עזרי (משבט אפרים? מ"א ט"ו כח). ח) אחאב בן עמרי. ט) אחזיהו בן אחאב. י) יהורם בן אחאב. שושלת ו. יא) יהוא בן יהושפט בן נמשי. לפי מ"ב ס' א-ג. שלח אלישע אחד

מבני הנביאים אל יהוא לרמות גלעד להקימו „מתוך אחיו“ ולמשוח אותו למלך; רמות בגלעד היתה עיר בנחלת גד. יהושע כ"ח, כ"א לת. דהיי"א ו' סה. [י"ש שופ' מ: יהוא בן נמשי ממנשה]. יב) יהואחז בן יהוא. יג) יהואש בן יהואחז. יד) ירבעם בן יואש. טו) זכריה בן ירבעם.

שושלת ז. טז) שלום בן יבש. מלך ירח ימים בשמרון.

שושלת ח. יז) מנחם בן גדי מתרצה. יח) פקחיה בן מנחם.

שושלת ט. יט) פקח בן רמליהו שלישו של פקחיה; לפי ישע' י"ט: מאפרים. שושלת י. כ) הושע בן אלה.

טז. שלשלת הקבלה

השם „קבלה“ בסעיף זה מכוון לענין תלמוד התורה שבעל פה ע"י קבלה איש מפי איש (תלמיד מפי רבו) במשך כל הדורות למן משה רבנו ועד חתום התלמוד הבבלי בימי רב אשי ורבינא ומר בר רב אשי; והשם „קבלה“ הוא לפי אבות א' המתחיל: „משה קבל תורה מסיני“ וכו' ובהמשך: „אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק; יוסי בן יועזר וכו' קבלו מהם“, ושם מנוי סדר הקבלה בפרוש עד הלל ושמאי. הרמב"ם בהקדמתו ל„משנה תורה“ מתאר את תהליך ענין הקבלה בדרך זו:

„כל המצוות שניתנו לו למשה בסיני בפירושן ניתנו, שנאמר, שמי כ"ד יב: „ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה“ – תורה' זו תורה שבכתב, והמצוה' זו פירושה, וצונו לעשות התורה על פי המצוה, ומצוה זו היא הנקראת תורה שבעל פה. כל התורה כתבה משה רבנו קודם שימות בכתב ידו, ונתן ספר לכל שבט ושבט, וספר אחד נתנהו בארון לעד וכו'. והמצוה שהיא פירוש התורה לא כתבה אלא צוה בה לזקנים וליהושע

ולשאר כל ישראל וכו' ומפני זה נקראת תורה שבעל פה. אף על פי שלא נכתבה תורה שבעל פה למדה משה רבנו כלה בבית דינו לשבעים זקנים, ואלעזר ופינחס ויהושע שלשתן קבלו ממה. וליהושע שהוא תלמידו של משה רבנו מסר תורה שבעל פה וצוהו עליה. וכן יהושע כל ימי חייו למד על פה. וזקנים רבים קבלו מיהושע, וקבל עלי מן הזקנים ומפינחס. ושמואל קבל מעלי ובית דינו. ודוד קבל משמואל ובית דינו וכו'. ברשימה זו נמנים האיש או האישים החשובים ביותר שבכל דור, ועמהם כמה מן החשובים שבחבריהם, עד ר' יהודה הנשיא: „רבנו הקדוש חבר המשנה. ומימות משה רבנו ועד רבנו הקדוש לא חברו חבור שמלמדין אותו ברבים בתורה שבעל פה, אלא בכל דור ודור ראש בית דין או נביא שהיה באותו הדור כותב לעצמו זכרון השמועות ששמע מרבותיו והוא מלמד על פה ברבים. וכן כל אחד ואחד כותב לעצמו כפי כחו מבאור התורה ומהלכותיה כמו ששמע, ומדברים שנתחדשו בכל דור ודור בדינים שלא למדום מפי השמועה אלא במדה משלש עשרה מדות, והסכימו עליהם בית דין הגדול. וכן היה הדבר תמיד עד רבנו הקדוש, והוא קבץ כל השמועות וכל הדינים וכל הבאורים והפרושים ששמעו ממה רבנו ולמדו בבית דין שבכל דור ודור בכל התורה כלה וחיבר מהכל ספר המשנה ושננו לחכמים ברבים ונגלה לכל ישראל וכתבוהו כלם, ורבעו בכל מקום, כדי שלא תשתכח תורה שבעל פה מישראל. ולמה עשה רבנו הקדוש כך ולא הניח הדבר כמות שהיהו לפי שראה שתלמידיו מתמעטין והולכין והצרות מתחדשות ובאות ומלכות עכו"ם פושטת בעולם ומתגברת וישראל מתגלגלין והולכין

דור ודור אלפים ורבבות ששמעו מהם ועמהם. רבינא ורב אשי הם סוף חכמי הגמרא. ורב אשי הוא שחבר הגמרא הבבליית בארץ שנער (בבל) אחר שחבר רבי יוחנן הגמרא הירושלמית בכמו מאה שנה. וענין שני הגמרות הוא פרוש דברי המשניות ובאור עמקותיה ודברים שנתחדשו בכל בית דין ובית דין מימות רבנו הקדוש ועד חיבור הגמרא. ומשני הגמרות ומן התוספתא ומספרא וספרי ומן התוספות – מכלם יתבאר האסור והמתיר הטמא והטהור החייב והפטור הפסול והכשר. כמו שהעתיקו איש מפי איש מפי משה רבנו מסיני.

„גם יתבאר מהם דברים שגזרו חכמים ונביאים שבכל דור ודור לעשות סייג לתורה וכו': וכן יתבאר מהם המנהגות והתקנות שהתקינו או שנהגו בכל דור ודור כמו שראו בית דין של אותו הדור במדות שהתורה נדרשת בהן, ופסקו אותם הזקנים וגמרו שהדין כך הוא. הכל חיבר רב אשי בגמרא מימות משה ועד ימיו. וחברו חכמי המשנה חבורים אחרים לפרש דברי התורה: רבי הושעיא תלמידו של רבנו הקדוש חיבר באור ספר בראשית, ורבי ישמעאל פירש מ„אלה שמות“ (שמ"א א) עד סוף התורה, והוא הנקרא מכילתא, וכן רבי עקיבא חיבר מכילתא. וחכמים אחרים אחריהם חיברו מדרשות והכל חובר קודם הגמרא הבבליית.

„נמצא רבינא ורב אשי וחבריהם סוף גדולי חכמי ישראל המעתיקים תורה שבעל פה ושגזרו גזירות והתקינו התקנות והנהיגו מנהגות ופשטה גזירתם וחקנתם ומנהגותם בכל ישראל בכל מקומות מושבותם“ (וכו').

בסדר הקבלה הנ"ל יש שמשיים בו שנויים קלים, אם בסדר השמות, או שמיציאים איזה שם ומכניסים שם אחר, כמו הראביד

לקצוות – חיבר חיבור להיות ביד כלם כדי שילמדוהו במהרה ולא ישכח. וישב כל ימיו הוא ובית דינו ולמדו המשנה ברבים" וכו'. ולהלן בהמשך הרשימה המפורטת הזאת: „רב חיבר ספרא וספרי לבאר ולהודיע עקרי המשנה, ורבי חיבר חיבר התוספתא לבאר עניני המשנה, וכן רב הושעיא ובר קפרא חיברו בריתות לבאר דברי המשנה, ורבי יוחנן חיבר הגמרא הירושלמית בארץ ישראל אחר חרבן הבית בקרוב שלש מאות שנה" וכו'.

ולפי זה מונה הרמב"ם שם ברשימה שניה, מקוצרה, מ' דורות של קבלה איש מפי איש לפי סדר זה:

(א) משה רבנו מפי הגבורה. (ב) יהושע. (ג) פינחס. (ד) עלי. (ה) שמואל. (ו) דוד. (ז) אחיה השילוני. (ח) אליהו. (ט) אלישע. (י) יהוידע. (יא) זכריה בנו. (יב) הושע הנביא. (יג) עמוס. (יד) ישעיה. (טו) מיכה. (טז) יואל. (יז) נחום. (יח) חבקוק. (יט) צפניה. (כ) ירמיהו. (כא) ברוך. (כב) עזרא. (כג) שמעון הצדיק. (כד) אנטיגנוס. (כה) יוסי בן יעזר ויוסף בן יוחנן. (כו) יהושע בן פרחיה ונתאי הארבל. (כז) יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח. (כח) שמעיה ואבטליון. (כט) הלל ושמאי. (ל) רבן שמעון בן הלל. (לא) רבן גמליאל הזקן בנו. (לב) רבן שמעון בנו. (לג) רבן גמליאל בנו. (לד) רבן שמעון בנו (השמות לג ולד נשמטו מן הרשימה הקצרה, אבל הם מפורטים ברשימה הארוכה; ובלעדי שני אלה אין ארבעים דורות המפורשים בדברי הרמב"ם). (לה) רבנו הקדוש (רבי יהודה הנשיא) בנו. (לו) רבי יוחנן ורב ושמואל. (לז) רב הונא. (לח) רבה. (לט) רבא. (מ) רב אשי. – נמצא שכלם (קבלו) מהי אלהי ישראל.

„כל אלו החכמים הנזכרים הם גדולי הדורות, מהם ראשי ישיבות ומהם ראשי גלויות ומהם סנהדרי גדולה, ועמהם בכל

בעל ההשנות על הרמב"ם והראב"ד בעל "ספר הקבלה" ועוד אחרים. אבל אנו סומכים על הרמב"ם, שכל דבריו בענין זה שאובים ממקורות התלמוד ומעיון מעמיק בהם (אם כי לא קל הוא למצוא את כל המקורות לדבריו); ואלו האחרים יש שנתנו מקום גם לסברות שלהם או לשמועות שסבבו בחוג בני דורם בלי שהיה להם יסוד במקורות המסרת*).

ועוד יש מקורות אחרים, כמו אגרת רב שרירא גאון, ספר הקבלה הנ"ל ועוד

אחרים, הממשיכים את סדר הקבלה הנ"ל גם לרבנן סבוראי והנאונים וגדולי הרבנים שקמו אחריהם עד פ' דורות למן משה רבנו; אבל סבורים אנו, כי רשימות אלה יוצאות מדרר רשימות המסרת ונכנסות בכלל הרשימות ההיסטוריות, שמקומן וברור זמניהן בקרוב או בדיוק הם בחלק השני של ספר זה. גם זמניהם של כמה מאורעות ואישים שברשימה זאת אינם רשומים במקורות המסרת ויתבארו בחלק השני לפי המחקר ההיסטורי.

(* רואה אני להעיר על שני פרטים ש, בספר הקבלה (אם כי חוץ מהם יש בו עוד כמה אי דיוקים: א), נבנה בית ראשון בשנת ב'תתקכ"ט (הכונה היא כפי הנראה ליצירה, שהיא ב'תתקכ"ח לאדם; ובמקום אחר הוא מוסיף: , בשנת ג' למלכות שלמה, והטעם עין להלן) ועד חרבן הבית תל"ג שנה (ובמקום אחר רשום: , ועמד תכ"ז שנה) אבל ת"י שנה מנו לו, כי מתחלת גלות יהויקים לא נחשב המלכות (אולי יש להגיה: , מתחלת מלכות יהויקים, שהתחילה אחר גלות יהואחז למצרים, ומאו ועד חרבן לפי חשבונו כ"ג שנים, ועם ת"י השנים הרשמיות הרי תל"ג. ולפי הרשימה השנית, שהבית עמד תכ"ז שנה, הוא חושב את בטול המלכות למן כבוש יהויקים בשנה ה' למלכותו, והוא מונה מאז ועד חרבן י"ז שנה, ובצדק ת"י הרי תכ"ז; אלא שבדרך כלל קשה, מדוע פסקו למנות את שנות קיום הבית משום שבטלה המלכות, אם כי הבית הוסיף לעמוד?). ולראיה לדבריו הוא הולך ומונה את שנות כל השופטים המפורשות במקרא; ומאלה שאינן מפורשות הוא קובע ליהושע כיה שנה, לוקנים שאחריו י"ז שנה ולשמר בן ענת שנה אחת, וכך הוא מוצא ו'פ' שנה למן יציאת מצרים עד תחלת בנין שלמה; ולפי החשבון הן תפ"א, וכפי הנראה משום זה קבע תחלת בנין הבית בשנת ג' לשלמה, ומונה לשלמה רק ב' שנים עד תחלת הבנין, אם כי שנה ד' לשלמה כתחלת בנין הבית מפורשה במקרא פעמים: מ"א ו' א, דהייב ג' ב. ואח"כ הוא מונה את כל שנות המלכים למן שנה ד' לשלמה ועד ייא לצדקיהו, כפי שהן מפורשות במקרא, ומוצא תל"ג שנה. ואולם, כפי שהתברר בספרנו אי אפשר בשום אופן לחפוס את כל שנות המלכים כפי שהן מפורשות במקרא, משום שיש בהן כמה שנים מקוטעות ומובלעות, ומשום שכמה מלכים מלכו כמה שנים בחיי אבותיהם, ואין המספרים האלה מתישבים אלא לפי איזה פרוש, ופרוש המסרת מפורט אצלנו בערכים הנאותים בתקופת המלכים, ובהם אין שום יסוד לחשבונו של ספר הקבלה". כמו שגם עקר הנתחן, כי הבית עמד תל"ג או תכ"ז שנה הוא כנגוד לכל הנמצא במקורות המסרת ולמנין השנים הכללי היוצא מהם. – ב) במקום אחר ב, ספר הקבלה אמר: , ואומרים כי אחי (ולפי נירסה אחרת: בן אחי) חזקיהו בן נועדיה היה הלל" (הוקן). הכונה היא כנראה לחזקיהו בן נעריה מצאצאי זרובבל הרשום בדרייא ג' כג. ואף לשמועה זאת אין שום יסוד במקורות המסרת, ולהפך, יחוש, של רבי (יהודה הנשיא), שהיה דור שביעי להלל, מפורש במקורות (עין בספרנו

עמ' 127), ולכל הדעות אין מוצאו ישר ממלכי בית דוד כמו ורובכל.
 בכלל יש להעיר, כי גם כמה מגדולי המפרשים הגיעו פעמים לרדי מסקנות
 משונות מאד במנין השנים של מאורעות בודדים, אולי משום שסמכו על סברתם החריפה
 ולא טרחו לבדוק לאור כל שאר החשבונות המדוקקים. לדוגמה אזכיר פה את דעתו
 של הג' יעבץ המובאה בפרושו לסי' י, כי מ' שנה שעשו ישראל במדבר, מספר
 המפורש בתורה ובמקרא ובמקורות המסרת פעמים אין מספר, אינן בדיוק אלא ליט', ואף הן
 אינן שלמות אלא שהכתיב מונה שנה שבטלה עבודה במצרים (עפי' האמת רק חצי
 שנה, עין עמ' 49 ב'תמ"ח) אל המ' שבמדבר, או שמשמעו כמו, ארבעים יכוני (דכ'
 כ"ה ג). שלפי דרשת חז"ל אינו אלא ליט'. הראיות לדעתו זאת הרצה הג' יעבץ
 בספרו, אם למקרא ולמסרתו, שלפי הדשום ב"אוצר ישראל" בערך, "עמדון" נשאר
 בכתיב, ומשום זה לא יכולתי לבדוק, עד כמה שידועתי מנעת יכול היה למצוא סמך
 לדעתו זו מן הכתיב שמו' ו' ז: "ומשה בן שמונים שנה וכו' בדברם אל פרעה", ודבר
 זה היה בראשית המשא ומתן עם פרעה. ואחר כך באו המכות, שארכו לפי סיע ג
 י"ב חדשים, ואם כן היה משה בן פ' שנה שנה אחת לפני יציאת מצרים, ומכיון
 שמת בן קצב שנה בסוף השנה האחרונה לנדודי ישראל במדבר, נמצא ששנות המדבר
 לא היו אלא ל"ט שנה. אבל כבר היכחנו בהערה בעמ' 48 ובנספח ו' סימן ד, כי
 אותי הכתיב, ומשה בן שמונים שנה וכו' הכרח הוא לפרשו שעמד בתחלת שנת פ'
 לחייו, ופרוש זה יוצא גם מכמה כתובים אחרים דומים לו. והרי פרוש זה פשוט
 ומתקבל מאד על הדעת, ולמה לנו להוציא דברים מפורסמים כמו מ' שנות המדבר
 מחזקתם וממשמעם הפשוט, ובפרט שהיא גם מתאים עם מנין השנים הכללי ועם שאר
 חשבונות הדורות המדוקקים לפי המסרת?—ראיה או סמך שני לדעתי יכול היה הג'
 יעבץ למצוא בדברי כלב: בן ארבעים שנה אנכי וכו' (יהו' י"ד ז-י), שהנמרא ערכין
 יג. מסיקה מהם ראיה ל"שבע שכבשו"; ועין על זה בפרטיות בהערתינו בערך ב'תפ"ח—
 ביתציה (עמ' 99), ששם היכחנו, כי גם דברי כלב יש לפרש, שהוא עמד בתחלת שנת
 מ' לחייו. ודוק שם בערכין יג. ותמצא, שבין דברי הנמרא ובין דברי רש"י ותוספות
 שם אין לפרש אלא לפי ההנחה ששנות מדבר היו מ' שלמות.

אמנם, עלינו להודות, כי בפרושנו לא סלקנו את כל הקשי לא בשנות משה ולא
 בשנות כלב, שהרי בנווד לפרושנו לכתוב, ומשה בן שמונים שנה' הכרח הוא לפרש
 את הכתיב דב' ליד ז: "ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו", שמלאו לו קצב שנה
 שלמות; וכן גם דברי כלב, יהו' י"ד י: "ועתה הנה אנכי היום בן חמש ושמונים שנה,
 אנו מוכרחים לפרש, שמלאו לו או פיה שנה שלמות, שאם לא כן טוב לא נמצא את
 הראיה המבוקשה לו, שכבשו"; ועוד אמור שם באותו כתיב: "זה ארבעים וחמש שנה
 מאז דבר ה' את הדבר הזה אל משה, ולפי חשבוננו עברו בינתיים יותר ממיה שנה
 וחצי. בעל כרחנו עלינו לאמר, שכלב תיפס מספרים עגולים, ואינו מקפיד לדיק דיוק נמור
 במנין השנים, ואולם קשי זה מצוי במקרא הרבה מאד, ובכמה מקומות בספרנו הובאת,
 בי כשהכתוב אומר: "בן כך וכך שנה" פעמים משמעו שעומד בתחלת שנת כך וכך,
 ופעמים—שמלאו לו כך וכך שנים (עין לדוגמה תחלת ערך גר' עמ' 161). יאלו לדעתו
 המורה של הג' יעבץ בדבר מ' שנות מדבר שאינן אלא ליט', לא מצאתי אף רמז קל
 בשום מקור מן המקורות, ולהפך, מכמה מקורות יש להוכיח את בטולתו קודם כל מן
 הערה נפרה, בני י"ד לנ לד: "ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה וכו' במספר

ה

השנה מתשרי, החדשים מניסן

כראש השנה (ובהערה מובאה ראייה לכך גם מ"קדמוניות היהודים" ליוסף בן מתתיהו; ואמנם משם ראייה חזקה לסתור כל עיקר דעתו של גינצל; עין "קדמוניות" בתרגום שור, ספר א' פרק ג, עמ' 17); ראש השנה שבאביב (ניסן) התקיים מן הזמן ההוא ואילך (בערך מזמן גלות בבל) רק בשביל צרכי קדש, הינו שנת החגים.

מסקנה זו הנכונה רק בחלקה, ביחס לראש השנה שבתשרי, אוחות את החבל בשני ראשיו: היא באה לקיים את המצב העבדתי, כפי שהוא נראה לעין כל חוקר בלתי משוחד, וביחוד עם זה אינה משמיטה את הקרקע מתחת רגלי מבקרי המקרא, שקביעת ראש השנה בניסן מימי גלות בבל משמשת להם יסוד לאחר את זמן יצירתם של כמה מחלקי התורה, וביחוד את תורת כהנים עד לזמן גלות בבל ולאחריה, משום שסדר השנה נמנה בה מניסן ולא מתשרי.

כנגד החלק הלקוי שבמסקנה זו, הינו קביעת ראש השנה בניסן בהשפעת בבל, יש שתי פרכות ראשיות, והן:

א. אין לך בכתבי הקדש אף מקום אחד, שמתוכו אפשר יהיה להוכיח, שבזמן מן הזמנים נמנה תשרי כחדש הראשון, מרחשון כחדש השני וכו', ואלו

השאלה בדבר תחלת השנה אצל העברים הקדמונים בתקופת המקרא, אם מתשרי או מניסן (והיא חשובה מאד בחלק זה של ספרנו, לשם סדור נכון של זמני כמה מארעות), יצרה ספרות שלמה, ביחוד אצל חכמי אומות העולם. מבקרי המקרא בין משלהם ובין משלנו מחלקים עד היום בדעותיהם בשאלה זו. אלה ואלה משתדלים להביא ראיות לדעתם בעקר מתוך המקרא גופו. אין פה לא מקום ולא צורך להכנס בפרטי החקירות האלה, שבגבן הן מגיעות עד כדי פלפול מן המין הגרוע ביותר, ואסתפק להביא בזה את המסקנה, שאליה הגיע על יסוד כל החקירות ההן הפרופ' גינצל: F. K. Ginzel: Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie כרך ב', עמ' 26.

מכל האמור לעיל עלינו לבוא אפוא לידי מסקנה זו: בתקופה העתיקה של העברים התחילה השנה בסתו, ורק אחר כך בהשפעת הבבלים (שאצלם התחילה השנה באביב) יצא לפועל המעבר של ראש השנה לאביב. זה האחרון הונהג בקביעת חקי החגים שבתורת כהנים, ואולם לא היה בכחו להדוף את ראש השנה שבסתו מעמדתו. העם הוסיף להחזיק בשביל שנתו האזרחית את הסתו

הימים אשר תרתם את הארץ ארבעים יום, יום לשנה, יום לשנה וכו' ארבעים שנה; ועין בספרנו עמ' 80, שלפי המסורת תרו המרגלים את הארץ דוקא מ' יום שלמים לפי חשבון מרוקרק, ועין עוד לדוגמה זכתיים קית הכריתא: ימי אהל מועד שבמדבר מ' שנה חסר אחת, משום שהמשכן הוקם בחדש הראשון בשנה ב' ליציאת מצרים (שמ' מ' יו'), הינו שנה לאחר יציאת מצרים; ואם ארבעים שנה שבמדבר משמעו מ' חסר אחת כמו ארבעים יבנו, הרי ימי אהל מועד הם מ' חסר שתיים; ובמקום שמדויקים בשנה אחת הרי לא יתכן לשער מספר מעייל.

העם היחידים והם רק הם קבעו את דרכי חייו? הקורא בעיון פרק ה' בנחמיה, וביחוד את הכתובים שם ט-יב, יסיק מהם את ההפך מדעת מבקרי המקרא, והוא: בהשפעת בבל שכה דוקא העם את חג ראש השנה בראשון בתשרי והגולים התרגלו בבבל למנות את תחלת השנה מניסן, ודוקא הכהנים והלויים (שלפי דעת בקרת המקרא הם הם שקבעו תחלת השנה מניסן והם התחילו את שנת המועדים מניסן) השתדלו להחזיר את ראש השנה שבתשרי לישנו ולהזכירו גם לעם.

לא רק מטעם זה אלא בעיקר מהטעמים המפורטים להלן (ובהם יש, כמדומני, אחדים שאחרים לא שמו לב להם) אני מרחיק לכת ואומר: עד כמה שאפשר לנו להסיק מדברי התורה והמקרא (ומתוך המסרת לא כל שכן) לא היה לו לעם העברי מעודו ראש שנה אחר אלא זה שבא בתשרי, ובכל זאת מנין החדשים מניסן כחדש הראשון קים באומה למן קביעת חג הפסח לזכר יציאת מצרים.

הראיות לתחלת השנה מתשרי, היגו לחליפת השנה ותדושה בחדש הסתו או האסיף, מפורשות בתורה בכתובים: ^{שמ} כ"ג טו, ל"ד כב, דבי ל"א י: „וחג האסיף בצאת השנה באספך את מעשיך מן השדה; וחג האסיף תקופת השנה, מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות“. מכאן מסקנה ישרה, אם כי לא מפורשה, שגם אותו חג של א' בתשרי, אעפ"י שהוא נקרא בתורה „יום תרועה“, מכון לראש השנה, ודוק בכתובים וקרא כ"ה (תורת כהנים!) ותמצא, כי סדר פעולות האכר בשדה מחושב שם לפי שנה המתחילה מתשרי: ד. ה: „ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה; שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר, את

ברוב המקומות, ששם נמנים החדשים לפי מספריהם ראשון, שני, שלישי וכו' מוכח מתוכם, שהם מכוונים לניסן, איר, סיון וכו'; ואם מנין החדשים מניסן לא התחיל אלא זמן גלות בבל, הרי עלינו לאחור לא רק חלקים מכתבי הקדש אלא את כל כתבי הקדש לזמן המאוחר ההוא—והרי זה דבר בטל אפילו לדעת מבקרי המקרא הקיצוניים.

(ב) דוקא בתורת כהנים ובמקום שתשרי נקרא החדש השביעי (ויקרא כ"ג כג—כה) בא הצווי: „בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה מקרא קדש, כל מלאכת עבודה לא תעשו, והקרבתם אשה לה“, ואח"כ (במ' כ"ט א—ו) נשנה אותו הצווי בצרוף סדר הקרבנות של היום ההוא, ואליה הם הצוויים היחידים על חג א' בתשרי. ודוקא בסוף גלות בבל, לאחר עלית זרובבל, אנו מוצאים זכירה ראשונה על אדות חגיגת החג ההוא בפועל (עזרא ג' א ו): „ויגע החדש השביעי ובני ישראל בערים ויאספו העם כאיש אחד אל ירושלים; מיום אחד לחדש השביעי החלו להעלות עלות לה“; ואחר כן זכירה שניה (נח' ח' ב ט י): „ויביא עזרא הכהן את התורה לפני הקהל וכו' ביום אחד לחדש השביעי; היום קדוש הוא לה' אלהיכם וכו' כי קדוש היום לאדוננו“. ואם אמנם נוצרה תורת כהנים בתקופת גלות בבל, ואם אמנם שאפו הכהנים בתקופה ההיא להעביר את ראש השנה מתשרי לניסן, למה מצאו דוקא אז לנחוץ להדגיש את חג היום הזה, שלפי דעת מבקרי המקרא לא נזכר עד אז בתורה ובמקרא בשום מקום? ואיך זה קרה הדבר, שראש השנה באחד בתשרי החל להתקדש יותר ויותר דוקא למן התקופה שבה רצו הכהנים לבטלו, כלומר בתקופה שבה היו הכהנים מנהלי

התבואה ישן (עד הקציר והאסיף של שנה ח', כלומר: עד השנה התשיעית, עד בוא תבואתה (כלומר: כל תבואתה של שנה ח') תאכלו ישן").

ובכונה אני מסיח לע"ע את דעתי מהכתוב יחזקאל מ' א: „בראש השנה בעשור לחדש", שאולי יטעון הטוען, ששם לא מפורש איזה חודש ("אעפ"י שאין לך שום חודש אחר, חוץ מתשרי, שיש בו לפי התורה חג בעשור לחדש, והוא מזכיר כל כך את הכתוב ויקרא כ"ה ט: „והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחדש ביום הכפורים" וכו', ולפי פשוטו של מקרא יש לפרשו: בחדש של תחלת השנה, הינו בתשרי, בעשור לחדש הזה. על הראיות המפורשות המנויות פה לר"ה בא' בתשרי יתוספו בסמוך עוד כמה ראיות אחרות.

ואלו לתחלת השנה מניסן אין בכל כתבי הקדש, בשום מקום, לא רק ראה מפורשה, אלא אף רמז קל אחד. טבע הדבר מחייב, שראש השנה נקבע ביום הראשון לחדש, ולא באמצע החדש או ביום אחר בתוך החדש; ואמנם אנו רואים, שבתשרי נקבע חג באחד לחדש, לסמן בו את ראשית השנה החדשה, אעפ"י שבאותו חודש נקבעו עוד שני חגים: יום כפור בעשור בו והחג העקרי הנקרא במקרא סתם חג וגם חג האסיף או חג הסכות בס"ו בו. ואלו בניסן נקבע החג רק בט"ו עד כ"א בו, ולא אחד בניסן לא העניקו שום חשיבות מיוחדת. בכל דברי ימי האומה הוחג יום אחד

ספ"ח קצירך (כלומר: הקצירה גופה אינה נזכרת כלל, כי מכיון שלא יורעו ממילא לא יקצרו; אבל אפילו ספ"ח) לא תקצר, ואת ענבי נזירך לא תבצר, שנת שבתון יהיה לארץ", וסדר זה הולך ונשנה גם בכתובים יא, כ וכו' ואלו בשנה המתחילה מניסן הלא הקציר קודם לזריעה, וכן בכתובים ח-י: „וספרת לך שבע שבתות שנים וכו' תשע וארבעים שנה, והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחדש ביום הכפורים תעבירו שופר בכל ארצכם, וקדשתם את שנת החמשים שנה" וכו'. ומפלאה היא דרכם של מבקרי המקרא שנדחקו להציא דוקא מן הכתובים כ-כב שבאותה פרשה את ההפך), אף-על-פי שהם מתפרשים יפה רק לפי סדר השנה מתשרי, כפרוש רש"י, שהוא פשוטו של מקרא: „וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית (הינו למן מחציתה השניה של שנה ז', למן עונת הקציר המתחילה כבר בניסן; וביחס לכמה מפרות הארץ גם כמחציתה הראשונה), הן לא נורע (במחציתה הראשונה, וממילא) ולא נאסוף את תבואתנו? וצויתי את התבואה לשלש השנים (וכמו שדרשו בחור"כ בהר"ד: לששית, לשביעית ולמוצאי שביעית, אם כי שם יש עוד דרש: לשביעית, ליוב"ל ולמוצאי יוב"ל; וכפי שהכתוב גופו מפרש מיד); וזרעתם את השנה השמינית, ואכלתם מן

(*) עין למשל ח. ז. סלונמיסקי: „יסודי העבור" (וארשה, תרמט), עמ' 31. אגב בא שם חז"ל לידו מסקנה, כי עד זמן גלות בבל מנו בני"י חזשי חמה ומניסן, ורק „מזמן גלות בבל התחילו למנות חדשי לבנה ור"ה באחד בתשרי כמנהג הבבלים", וזו ההפך מדעת גינצל שהובאה למעלה; כי בשעתו של סלונמיסקי חשבו כמה חוקרים, שהבבלים מנו תחלת השנה מתשרי, ואלו כיום נוטים יותר ליחס להם תחלת השנה מניסן, אבל כמו אז כן גם היום עדין לא נמצאו ראיות מובהקות ועדין אין הכרע בדבר, אלא שבין כך ובין כך נדחקים המבקרים למצוא בחור"כ סמך לדעתם עפ"י דרכם.

(*) ומורה מאד היא סברתו של ח"י בורנשטיין („תאריכי ישראל", „התקופה" ח עמ' 385/8), כי הכתה היא לחדש החמישי (אב), והנביא קורא לי' באב ראש השנה לחרבן; וסברתו זאת הוא מביע לא על דעת עצמו, כי אם דוקא אליבא דר"ע אפעלפי שמש"ע יא ברור, כי הוא מפרש את הכתוב הזה (כמו בעריכין יב.) שהוא מחפץ ליום הכפורים של שנת היובל, לפי ויק' כ"ה ח-י.

ובנחמיה (בחלקו הראשון, ששם נחמיה מדבר בגוף ראשון) כבר נקראים החדשים בשמותיהם הבלתיים בלבד. ובכן, דוקא בתקופה שלאחר גלות בבל ובהשפעה מפורשת של בבל, שלפי מבקרי המקרא שאפו או להעביר את ר"ה מתשרי לניסן, מתהווה התהליך של שנוי שמות החדשים ממספרים, שלפיהם ניסן הוא הראשון, לשמות פרטיים שבהם אין להכיר איוהו הראשון, ולא עוד אלא שגנחמיה מונה את השנה מתשרי באופן מפורש כל כך שאין דוגמתו בכל המקרא עד עכשיו (עיין לקמן).

ובכל זאת – העובדה שניסן נקרא בשם החדש הראשון היא חזקה כל כך שיש בה כדי להתעורר, ומסעם זה יש מועטים גם בין אותם המחזיקים במסורת הנוהגים להקל בפרט זה ולהסכים, שאמנם היו שני מיני ראש השנה בתקופת המקרא, ובפרט שהם מוצאים בטעות סמך לזה במשנה א' של ר"ה: „ארבעה ראשי שנים הן" וכו' (ועין על זה להלן). אנו כלנו, המושג של „החדש הראשון" קשור אצלנו קשר אמיץ כל כך במושג של תחלת השנה, שאין אנו יכולים להעלות על דעתנו, שחודש יהא נקרא ראשון בלי שיהיה ראשית השנה.

אבל ננסה נא רנע אחד להפריד בין שני הדבקים האלה. הכיצד? – נניח, כי בחיי עם הרגיל מימי עולם לחשוב את ראשית השנה באסוף, עד שזה נראה לו כדבר טבעי שאינו נתן להשתנות, ארע מארע גדול ונכבד מאד (וכלום יש לך בחיי עם מאורע יותר גדול ויותר נכבד מיציאת מצרים?), עד שהוא רואה לו צורך לקבץ את היום ואת החדש של אותו המאורע זכרון לדורי דורות, משום שיש בו בזכרון הזה כדי לעורר את העם לשמור בכל מאמצי כחותיו על חרותו בימי חרותו

בניסן רק פעם אחת לרגלי מאורע מיוחד, הלא הוא אחד בניסן בשנה השנית ליציאת מצרים, שבו הוקם המשכן (שמ"ו ב) ובו החלו י"ב הנשיאים להקריב את קרבנותיהם (כמ"ד); אבל זו היתה הוראת שעה, רק לפעם אחת, וחגיגה זו נשנתה לפי התלמוד, מנחות מה'. רק בגמר בנין בית שני בימי עזרא לפי הכתובים יחד מ"ה ית – כ. ודוקא התלמוד, שבת פ"ו וס"ע ו, מפליג בחשיבותו של יום זה: „אותו היום נטל עשר עטרות: ראשון למעשי בראשית וכו' עד ראשון לחדשים", אעפ"י שבתקופת התלמוד לכל הדעות היה ראש השנה רק בא' בתשרי. היתכן אפוא, שיום א' בחדש שנקבע לתחלת שנה לא כבד ולא צינן בשום סמן מיוחד, ואפילו בצל של איזו חגיגה?

הדבר היחיד המשמש ראיה לכל אלה החושבים את ניסן לתחלת השנה היא העבדה, שבכתבי הקדש נקראים החדשים במספרים: ראשון, שני, שלישי וכו', וברוב המקרים, כאמור לעיל, מוכח מתוכם, שהמספרים האלה מכונים לניסן, איר, סיון וכו'. רק ארבעה חדשים מסמנים גם בשמות עבריים, כפי הנראה עתיקים, והם: לניסן – חדש האביב (שמ"י ג"ד): לאיר – „חדש זו הוא החדש השני" (מ"א ר"א); לתשרי – „ירח האתנים הוא החדש השביעי" (מ"א ח"ב) ולמרחשון – „ירח בול הוא החדש השמיני" (מ"א ר"ח). מגין זה של החדשים לפי מספריהם מניסן ואילך נשמר בטהרתו דוקא רק עד תקופת גלות בבל. מבבל העלו עמהם ישראל שמות החדשים (ר"ה ירושלמי א' ב). והם השמות ניסן, איר, סיון וכו' הידועים לנו כיום; בעזרא ובחגי מסמנים עוד החדשים במספרים בלבד; באסתר ובזכריה הם מסמנים גם בשמותיהם הבלתיים וגם במספריהם ראשון ושני מניסן ואילך.

ולעודדו בתקוה טובה ולהצילו מיאוש בימי צרה ושעבוד. וכדי להנציח את הזכרון הזה ולחרתו בלבבות הוא מתחיל למנות מנין שנים מיוחד מאותו המאורע ואילך, בלי לשנות את מנין השנים שהיה נהוג עד עכשיו, וקובע לו את יום המאורע לחג גדול בלי לשנות את סדר השנה שעד עכשו. וכדי להבטיח שהחג הזה הוא הגדול והנכבד בכל שאר החגים, בין הנהוגים מקודם ובין הנקבעים מהיום והלאה, הוא קובע אותו ראשון לכל החגים, ולשם זה הוא גוזר לקרא את החודש שבו חל החג הזה, ראשון לכל שאר חדשי המועדים, משום שחודש זה הוא ראשון ליציאת מצרים, בלי לקבוע בו בכל זאת את ראש השנה. אם נסכים רגע אחד לאפשרות של ההנחה הזאת תתבהר לנו מיד הכוונה האמתית של „החדש הראשון“, שהוא ראשון ליציאת מצרים, וממילא כל שאר החדשים הם שני, שלישי וכו' ליציאת מצרים (עין שם ט"ז א ו"ט א), ולאור הבהיר הזה יתבררו לנו כמה דברים, שבקורת המקרא בכל סרוסיה שהיא מסרסת את המקרא אין בכחה לבארם.

חג הפסח והמצות נקבע לא בראשון לחדש, לשם סמון ראש השנה, אלא בט"ו בניסן, ביום המאורע ולזכרו, כשם שלמשל באמריקה חוגגים את חג החרות ביום 4 ביולי וכשם שחגים דומים לאלה באיזה יום בתוך השנה נהוגים אצל כל העמים; וכשם שהם מונים מנין מיוחד מאותו המאורע, כן גם הונהג מנין מיוחד ליציאת מצרים, שבטל ברבות הימים, וכשם שאצלם אין לזה שום קשר עם ראש השנה הנהוג אצלם ועם מנין השנים הכללי, כך הוא גם ביחס לפסח ולמנין יציאת מצרים אצלנו. אבל בכך זאת יש הבדל עצום. חג א' ליולי

באמריקה (וכן גם הדומים לו בשאר ארצות) הוא רק חג לאומי, ולא נתוספה לו שום קדושה דתית, וממילא לא נתנה לו חשיבות יתירה על החגים הדתיים. ואלו חג הפסח נוצר בתקופה שבה היתה הלאומיות קשורה ואחוזה בדת כחלק בלתי נפרד ממנה, ומשום שלפי חשיבותו היה הגדול בכל החגים, לכן נעשה ראש לכל החגים העממיים, הלאומיים והדתיים גם יחד, והחודש שבו חל נעשה ראשון לחדשי המועדים, אם כי לא ראש השנה. דוק ותמצא כוונה זו גלומה בכתוב: „החדש הזה לכם ראש חדשים, ראשון הוא לכם לחדשי השנה“ (שם י"ב). כלומר: בסדר חדשי השנה הידוע לכם עד היום יחשב מעתה החדש הזה ראשון; השני נעשה רק במנין חדשי השנה, אבל לא בסדר השנה גופה.

משהו דומה לזה אפשר למצוא גם בלוח הנוצרי, ששם ראש השנה קבוע ביום א' בינואר, ובלי שום קשר לזה ועל פי מנין וחשבון מיוחד נקבע אצלם חג פסחא בחדש האביב החל לפי חשבונם בין 21 למרס ובין 25 לאפריל, והחג הזה נחשב לגדול ולראשון בכל החגים, ועל פיו נקבעים כל שאר חגי השנה המתנועעים בין לפניו ובין לאחוריו. היעצה על דעת איש לאמר, שיש בלוח הנוצרי-שני ראשי שנה? תאמרו שדבר זה נתהווה משום שחשבון הפסחא של הנוצרים לקוח מלוח היהודים. אבל היא הנותנת: כשם שבלוח היהודים נקבע מצכתחלה עקרון הפסח בלי שום שיכות לתחלת השנה, כן גם עבר העקרון הזה ללוח הנוצרים. אלו היה הפסח של היהודים נחשב בזמן מן הזמנים ובאיוו בחינה שהיא לראש השנה, ודאי שגם הנוצרים הראשונים היו קובעים את ראש שנתם בפסח, שהרי את ראש השנה

מקבוצת החדשים הנקראים שביעי עד שנים עשר. בשנת המבול נמנים לפי סדר המאורעות החדשים הנקראים: השני, השביעי, העשירי, ואח"כ בשנה שלאחריה שוב הראשון והשני; אבל אין שום ראיה לדבר, אם ניסן או תשרי נחשב כִּאֵן ראשון, ולכן מחלקות הדעות: לדברי ר' יהושע התחיל המבול בחדש השני: באיר, ולדברי ר' אליעזר – בחדש השני: במרחשון, וחכמי מונים למבול כר' אליעזר (ועין על זה לקמן). בשאר המקרים המועטים, שבהם נמנים בשנה אחת חדשים משתי הקבוצות, אין לכאורה ראיה מפורשת, ובדוחק אפשר לפרש פעמים לכאן ופעמים לכאן, אבל כשנדיק היטב ונתעמק במהלך המאורעות, נמצא שאצפ"י שאין ראיה לדבר בכל זאת יש סמנים נכרים יפה, שקודמים הם המאורעות שבחדשים שביעי עד שנים עשר (תשרי עד אדר).

דוגמה אחת לכך הוא ספר חגי הכולל ב' פרקים, שבראשון מספרים מאורעות בחדש הששי (אלול) ובשני – מאורעות בחדשים שביעי ותשיעי (תשרי וכסלו). לכאורה פה סדר השנה מניסן עד אדר; אבל עין בגוף ספרנו בערך ג'ת"ח 205, ששם מובאות כמה ראיות גם מתוך הכתובים גופם וגם מתוך תלמוד בבלי וירושלמי, שאין כאן מוקדם ומאוחר, ואין הדברים נתנים להתפרש יפה אלא אם נקדים בזמן פרק ב' לפרק א', הינו שסדר השנה הוא מתשרי עד אלול. ועין גם בגוף ספרנו בהערה לערך ב'קל"ה (עמ' 130).

דוגמא שניה הוא מצור ירושלים וחרבן הבית הראשון. לפי הכתובים מ"ב כ"ה א–ה, ירמ' ל"ט א ב, נ"ב ד–יב, יחזקאל כ"ד א ב ו"ג כא באה העיר במצור ב' לחדש העשירי (שבת) בשנת ט' לצדקיהו, והמצור ארך עד ט' בחדש הרביעי (תמוז)

של היהודים בטלו, אצפ"י שקרוב הדבר לודאי, שאח"כ היו משנים את זה, כשם ששנו משהו בחשבון פסחא שלהם כדי להבדל מן היהודים. ואולי, להפך, היו מאשרים לעולם את חודש הפסח לראש שנתם, כמג שהיה, לפי דעת מבקרי המקרא, אצל היהודים הקדמונים, דוקא משום שאצל היהודים שבזמנם בטל ראש שנה זה.

ולאותם המועטים מבין המחזיקים במסורת, שמנין החדשים מניסן התעם גם הם להסכים, שבזמן מן הזמנים נחשב ניסן לראש השנה, ומשום זה סוברים, שבכרונולוגיה המקראית סדר השנה הוא מניסן עד אדר, יש לבאר ולהדגיש על יסוד כל האמור למעלה ועל יסוד הראיות המובאות להלן, כי:

רק כשהכתוב מונה שנה ליציאת מצרים סדר החדשים הוא כמובן מניסן עד אדר; אבל גם פה, כשאנו מעתיקים אותה שנה מן המנין ליציאת מצרים אל המנין ליצירה שלנו, המתחיל מתשרי, יוצא ממילא, שהחדשים ניסן עד אלול הם מחציתה השניה של שנה אחת והחדשים תשרי—אדר הם מחציתה הראשונה של השנה שלאחריה. ואלו במנין השנים לא ליציאת מצרים אלא למלכים או למאורעות אחרים ידועים, נחשבת השנה לפי המסורת מלכתחלה מתשרי ועד אלול (ולא מניסן ועד אדר), זאת אומרת, שבאותן השנים יש להקדים את המאורעות שזמנם כתוב בחדשים מן השביעי עד שנים עשר (תשרי—אדר) ולאחר את המאורעות שזמנם רשום בחדשים מראשון עד ששי (ניסן—אלול). במקרא גופו, חוץ מן הראיות המפורשות המובאות לעיל, מועטות מאד השנים שבהן נמנים מאורעות גם באחד או יותר מקבוצת החדשים הנקראים ראשון עד ששי וגם באחד או יותר

מהלך המארעות מתישב יפה. ואלו לפי אותם הסוברים שסדר השנה במקרא הוא מניסן עד אדר, יוצא כך: מצור ירושלים התחיל בי' בחדש העשירי בט' לצדקיהו, וארך ג' חדשים באותה שנה (טבת, שבט, אדר), כל שנת י' לצדקיהו (ניסן-אדר), ועוד ג' חדשים עד ט' בחדש הרביעי (ניסן-תמוז) של שנת י"א לצדקיהו, בס"ה י"ח חדש, הינו שנה וחצי (ואלו כך פירש ס"פ כלום היה קורא לכך ג' שנים ז), ולא עוד אלא שאתה מוצא, כי הפליט שבא בה' בחדש העשירי שנת י"ב לצדקיהו לבשר את יחזקאל: הפתה העיר, לא בא אלא כ"יז חדש לאחר חרבן הבית, כלומר עשה את דרכו מירושלים לבבל במשך שנה וחצי, שזה לא יתכן, וכן גם לא יתכן שבמשך כל הזמן הזה לא נודע ליחזקאל בבבל, כי הפתה העיר. מטעם זה תיקן מישהו בתרגום הפשיטא, שהפליט בא ליחזקאל בחדש העשירי לא בשנת י"ב אלא בשנת י"א לצדקיהו, היינו כה' חדשים אחר החרבן (שלפי חשבונם לא נתחדשה השנה בתשרי, וממילא השנה נחשבת עוד י"א לצדקיהו), ומובן שמבקרי המקרא סומכים על נוסח הפשיטא יותר מאשר על נוסח המקרא שבידינו. אמנם יש להעיר, כי גם בירושלמי תענית ד' ה' מובא אותו הכתוב יח' ליג כא לפי הנוסח "עשת' עשרה" במקום "שתי עשרה"; אבל ידוע הוא שהוצאת הירושלמי לקתה בשגיאות מרובות (*). ואולם גם תוספות ב"ב כח, "ודילמא" חושבין את ימי המצור י"ח חדש, ודוקא לפי

שנת י"א לצדקיהו, והבית נשרף בט' זי' בחדש החמשי (אב) אותה שנה, ובה' בחדש העשירי (טבת) בשנת י"ב לצדקיהו בא ליחזקאל לבבל, הפליט מירושלים לאמר: הפתה העיר. לפי שיטתנו, סדר השנה הוא מתשרי עד אלול, אעפ"י שהחדשים נקראים ראשון, שני וכו' מניסן עד אדר, סדרנו את המארעות כך: בשנת ט' לצדקיהו בי' בטבת (העשירי) החל המצור, והוא נמשך ט' חדשים של אותה שנה (טבת-אלול), כל שנת י' לצדקיהו (תשרי-אלול), ועוד ט' חדשים ש' שנה י"א לצדקיהו (תשרי-תמוז), בס"ה שלשים חדש עד שהבקעה העיר ולי"א חדש עד שרפת הבית. ראייה אחת לכך מס"ע כו, ששם אמר: "אלה עשו ג' שנים במצורה ואלה עשו ג' שנים במצורה", כלומר, כשם שמצור שמרון ארך ג' שנים, כמפורש במ"ב י"ז ה, כן גם מצור ירושלים ארך ג' שנים (לא שלמות). ראייה שניה: בה' בטבת שנת י"ב לצדקיהו (או לגלות יהויכין), היינו כחמשה חדשים לאחר החרבן (שבינתים נתחדשה השנה מתשרי, ולכן השנה היא י"ב) בא הפליט מירושלים לבבל והודיע את יחזקאל: הפתה העיר. מעלית עזרא (עזרא ד' ח ט; ח' טו כא לא) אנו יודעים, שבתקופה היא ארכה הנסיעה מבבל לירושלים ד' חדשים בימי שלום; ואלו בשעת חרום, סמוך לחרבן, כשהדרכים היו משובשות בגייסות ובשבויים, נתארכה הנסיעה עד ה' חדשים; או שהפליט לא יכול לצאת מירושלים אלא בחדש לאחר החרבן. ולפי זה כל

(* וראה זה ברקתי ומצאתי, שהרבה מאד מכתובי התנ"ך המוכאים בירושלמי לקו בשבויים ופרושים, שאי אפשר בשום אופן לישבם בזה, שלפני הירושלמי היה ניסח תנ"ך משונה משלנו, אלא אך ורק באי-דיוקם וברשלנותם של המעתיקים. לדוגמה: אותו הכתוב נופו יחו' ליג כא נוסחו המדויק הוא: "ויהי בשתי עשרה שנה בעשרי בחמשה לחדש לגלותנו בא אלי הפליט מירושלים לאמר הכתה העיר"; ונוסחו

משנה ט' לא ארך אלא י"ח חדש. הרי כלו לא ארך אלא ב' שנים ומחצה, וכשיש דיוק במחצית שנה הרי אי אפשר עוד לתרץ שהחשבון נעשה לפי מנין שנות עולם.

ועתה, אם נפנה מן המקרא אל מקורות המסרת, אנו מוצאים שורת הוכחות אלה:

ס"ע*) אבל כאמור לעיל מוכח מס"ע להפך, וגם מרש"י שם ב"ב ומהגמרא גופה נראה שהמצור ארך ג' שנים. ועין בערך ג'ש"י, ששם הבאנו מאמרים מתוך כמה מדרשים. שהמצור ארך ג' שנים ומחצה, משום שחושבים את המצור משנה ח' לצדקיהו (ג'ש"ה); ועין שם עמ' 183 (והערה). אבל אם עקר המצור

בירושלמי הוא: "ויהי בעשתי עשרה שנה (בעשירי" נשמא!) בחמישי לחדש בנלות ינו בא אלי הפליט מירושלים לאמר הובקעה (!) העיר" – חמשה שבועים נסים ומובחים בפסוק אחד! אבוי רק עוד דוגמות מעטות מאותו הדף שבירושלמי: ביח' כ"ד ב: "סמך מלך בבל אל ירושלים; וברו': על. בזכריה ה' יט: "וצום העשירי יהיה לבית יהודה"; וברושלמי: "יהיה לבית ישראל ל". שמות כ"ד מו: "ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענין; וברושלמי: "ביום השביעי ויעל משה. שמות ל"ב ז: "וידבר ה' אל משה לך רד כי שחת עמך"; וברושלמי: "ויאמר ה' אל משה. במד' יד א: "ויבכו העם בלילה ההוא; וברושלמי: "בלילה הוא. ועין בערך ג'ת"ח, בהערה בדבר סדור הזמנים בספר חגי, ששם הובא מאמר הירושלמי מריה א' א, ובו נאמר ארבע פעמים "בשמיני" (היו נבואת חגי בחדש השמיני), ואין שום ספק שצ"ל "בשביעי", שכן בחגי אין נבואה משמיני אלא משביעי ומתשיעי, והכתוב הובא בירושלמי הוא מן הנבואה שבתשיעי. – כל השניאות האלה רשמתי לפי הוצאת הירושלמי ברלין תרפ"ה לפי דפוס ויניציא רפ"ג; בהוצאת הירושלמי "חורב" ברלין תרפ"ט רוב השניאות הנ"ל אינן, אבל כמה מהן ישנן גם שם, ובהן גם, בעשתי עשרה במקום, בשתי עשרה והובקעה במקום, הוכחה ועוד. ועין לדוגמה בהוצאת חורב של הר"י סג' יא ה; בכתובים המובאים שם מנתי כ"ו שנויים מן הספרים שלנו, וכולם שבועים מובחים. – וכדאי להעיר, כי אף אחד השנויים בפסוקים המובאים ברשימה זו מתוך הירושלמי אינו רשום בספר "משפחת סופרים" כשנוי נוסח ככהיק, וזה מוכיח, אי שבספרי הירושלמי, שהיו לפני מחבר הספר, לא נמצאו כל השנויים האלה, או אם גם נמצאו רובם או מקצתם תלה אותם בטעות המעתיקים, שכן הוא מרגיש בשער הספר וגם כמה פעמים בפנים הספר, כי מן השנויים בפסוקים הנמצאים בספרי התלמוד כנגד ספרי כה"ק שבירדנו לא הבנים בספרו כשנוי נוסח אלא רק אותם השנויים המוכרעים על פי דרשות חז"ל ומאמריהם, או שנמצאו להם סעד לכל הפחות באחד מאלפי כה"י הישנים של כה"ק שבאספי רומי ושנבדקו ע"י קניקט, וכל שאר השנויים ראה אותם כשניאות הסופרים והמעתיקים.

*) דברי התוספות שם תמוהים גם מצד אחר: שם מובאה דעת רבנו חננאל, שלפי גירסתו בס"ע היתה נבואת ירמיהו ל"ב (בדבר קנית השרה חתנמאל) בשנה ט' לצדקיהו, והתוספות מוכיחות מנידסחן בס"ע, כי הדבר היה בשנה י' לצדקיהו; אבל דבר זה הלא מפורש בכתוב, ירמ' ל"ב א: "בשנה העשירית לצדקיהו מלך יהודה היא השנה שמונה עשרה שנה לנבוכדנאצר, וס"ע לא הוצרך כלל לאמר דבר המפורש במקרא, ואמנם ס"ע אינו מפרש את השנה של נבואה זאת, אלא מסמך אותה לנבואת יחזקאל כ"ט, ששם כתוב א מפרש לא רק שנה י' לצדקיהו אלא גם, בעשירי בשנים עשר לחדש, ועל זה ס"ע אומר: "אותו הזמן", כלומר: גם מעשה ירמיהו ל"ב (שבו לא פורש היום והחודש) היה באותו זמן, וכפי שמבאר הנאון יעבץ: "סתמא דספר יחזקאל כפירושו דספר ירמיהו."

משנה א' ברי"ה מונה ארבעה ראשי שנים: בא' בניסן ר"ה למלכים ולרגלים; בא' באלול ר"ה למעשר בהמה; בא' בתשרי ר"ה לשנים ולשמיטין וליובלות לנטיעה ולירקות; בא' בשבט ר"ה לאילן. הגמרא מפרשת: „למלכים למאי הילכתא? לשטרות“, כלומר: לענין כתיבת הזמן בשטרות, שרגילים לכתוב בהם: „בשנת כך וכך למלך פלוני“, יש למנות את הזמן, ואפילו יום אחד שמלך מלך עד א' בניסן לשנה אחת, ומא' בניסן לשנה שנית. והנה כמו שראשי השנה של א' באלול וא' או ט"ו בשבט מיוחדים רק לענין הרשום בצד, כן גם ר"ה של א' בניסן, וכלם אין להם שום ענין לכרונולוגיה, כלומר להתחיל מהם מנין שנה חדשה ולסדר המאורעות של תולדות ישראל במקרא, שלכך מיוחד רק ר"ה האמתי, ר"ה של א' בתשרי, שהוא ר"ה לשנים.

בגמרא ר"ה ב"ג נשאלת השאלה: „מנין למלכים שאין מונים להם אלא מניסן?“ ובכל המקרא אין הגמרא מוצאת אלא את הכתוב מ"א ר"א: „ויהי בשמנים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחדש זו (איר) הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל;“ ועל הכתוב הזה אומר רש"י גם במקומו וגם בגמרא: מקרא מסורס הוא, והמלים „למלך שלמה“ מוסבות על השנה הרביעית לא על החדש השני, דהיינו שיש לקרוא את הכתוב כך: „בחדש זו הוא החדש השני בשנה הרביעית למלך שלמה“, וכפי נוסח אותו המאורע ביה"כ ג' ב: „ויחל לבנות בחדש השני בשני בשנת ארבע למלכותו;“ אלא שהגמרא אומרת: „מקיש מלכות שלמה לציאת מצרים, מה יציאת מצרים מניסן, אף מלכות שלמה מניסן“. וכפי האמור לעיל: להלכה אין זה ענין אלא

לשטרות. ואולי כונת הגמרא היא: מכיון שאצל מלכות שלמה מזכיר הכתוב את מנין יציאת מצרים (מה שאין אנו מוצאים אצל שום מלך אחר), הרי יש להסיק מזה, שמלכות שלמה כמו יציאת מצרים התחילה מניסן.

נמצא כי הכלל שמונים למלכים מניסן אינו נלמד מפסוק מפורש במקרא, אלא מן הכתוב מ"א ר"א בעזרת גזרת שוה לציאת מצרים; ועל זה מוסיפה שם הגמרא לשאול: „ויציאת מצרים גופה מנלן דמניסן מנינן, דילמא מתשרי מנינן?“ – רש"י: „אע"פ שיצאו בניסן משהגיע תשרי קראו לו שנה שניה, לפי שתשרי ר"ה לשנים הנמנים לבריאת עולם, והוא הדין לציאת מצרים? ובכל התשובות הניתנות שם ונפרכות בזו אחר זו שוב אין ראייה מפורשה מן המקרא אפילו לפרט זה, וממילא מתבטלת גם הראייה המובאה לעיל מאותו הכתוב, כי למלכות שלמה מונין מניסן, והגמרא מסיקה, כי הראייה היחידה היא מן הכתוב דהיי"כ ג' ב: „ויחל לבנות בתדש השני בשני בשנת ארבע למלכותו“ – „מאי שני“ לאו שני לירח שמונין בו למלכותו? כלומר: מתוך הכפלת המלה, בשני מדייקים לומר, שהכונה היא להודיע, כי החדש השני (איר) הוא שני לירח (לניסן) שמונין בו למלכותו. והגמרא מוסיפה בצורה של קושיות ותשובות, כי אין לפרש „בשני“ בשני בחדש, כי שני בחדש היה כותב בפרוש; וכן אין לפרש שני בשבת, ראשית משום שאין אנו מוצאים „שני בשבת“ (בכל המקרא, חוץ מן הכתוב ב"א ה: „ויהי ערב ויהי בקר יום שני“, אבל שם משמעו שני לבריאת העולם), ושנית: מקיש שני בתרא לשני קמא, מה שני קמא („בחדש השני“) חודש, אף שני בתרא („בשני“) חודש.

י"ד. – אמנם, הגר"א מפרש: „וי"ד של אחשורוש, פירוש: כי ב"ב שלח המן את האגרות, ולשנה הבאה, ותכתב אסתר המלכה' וכו' הרי י"ג, וישם המלך אחשורוש מס על הארץ' (י א), זה היה בשנת ארבע עשרה; וכנראה הוא מפרש כך, משום שלפי דעתו מנו לאחשורוש מניסן, מכיון שניסן נקרא פה החדש הראשון, אבל אם כן מה יהא על מאמר הגמרא „למלכי אויה מתשרי מנינן? ומהיכן ראייה שישם המלך אחשורוש מס' היה בשנה אחרת? (ואלו מהפסוק ותכתב אסתר' מוכחה שנה אחרת מהמלים „אגרת הפורים הזאת השנית"). וגם הגאון יעבץ מפרש כמו רש"י, ולא עוד אלא שהוא כותב: „י"ג (שנים למלכות אחשורוש) מפורשות בכתוב, משום שלפי דעתו ברור, כי מאורע י"ג באדר לאחר ניסן של שנת י"ב לאחשורוש שיך לשנת י"ג לאחשורוש, והרי זה כמפורש במקרא, אלא לראיה שהמאורע ותכתב אסתר' (בשנת י"ד) היה עוד בחיי אחשורוש הוא מסתמך בכתוב הבא להלן, וישם המלך אחשורוש מס'.

בר"ה ז. מובאה הברייתא: „באחד בניסן ראש השנה לחדשים ולעבורין ולתרומת שקלים, והגמרא שואלת: לחדשים מנלן? דכתיב (ש"י י"ב ב): „החדש הזה לכם ראש חדשים, ראשון הוא לכם לחדשי השנה". ואולם אין הגמרא מוצאת שום ראיה מן התורה, שהחדש הראשון הזה מכון דוקא לניסן (שהרי חדש האביב אפשר שיהי גם אייר וגם סיון), עד שרבינא בא לידי מסקה: „דבר זה מתורת משה רבנו לא למדנו, מדברי קבלה למדנו", כלומר: מדברי נביאים, ולראיה מובאים כתובים, מעוטס מוכייה ורבם מאסתר הרשומים לעיל, כלומר מספר שמונה את השנה מתשרי; ולבסוף אמור, שמהכתוב אסתר ג ז: „בחדש

לפי ר"ה ג. ות. מונים' למלכי אומות העולם (אפילו לשטרות) מתשרי, וזה מוכח ברור משני כתובים בנחמיה א' א וב' א. שמונה תחלה חדש כסלו שנת כ' לארתחשסתא ואח"כ חדש ניסן שנת כ' לארתחשסתא. וחון ממשעות הכתובים מוכיחה הגמרא גם מברייתא שיש פה מוקדם ומאוחר, הינו שהמאורע של כסלו קדם למאורע של ניסן, ובכל זאת רשומים שניהם בשנת כ' לארתחשסתא, הרי שמונים למלכי אומות העולם מתשרי. בנחמיה מפורשים החדשים בשמותיהם כסלו וניסן ולא במספריהם; ואולם באסתר, ששם מנין השנים הוא לאחשורוש, ואם כן לפי הנ"ל מתשרי, נזכרים החדשים גם בשמותיהם וגם במספריהם: אסתר ב טו: „בחדש העשירי הוא חדש טבת"; ג ז: „בחדש הראשון הוא חדש ניסן"; ג יג: „לחדש שנים עשר הוא חדש אדר", ועוד. הרי ראייה ברורה, שאעפ"י שניסן הוא החדש הראשון ותשרי השביעי, בכל זאת השנה מתחילה מתשרי, אמנם מהכתובים גופם שבאסתר אין ראייה ברורה, כמו זו שבנחמיה, כי מארעות שקרו לפי הסדר מתשרי עד אלול נרשמו בשנה אחת לאחשורוש; אבל ס"ע כט מונה למלכות אחשורוש י"ד שנים, אעפ"י שבאסתר אינה כתובה רק שנת י"ב למלכותו (ג ז), משום שבאותו הזמן לשנה הבאה: „ותכתב אסתר וכו' את אגרת הפורים הזאת השנית" (ט כט), ורש"י מגלה יא מפרש: דכתיב (ג ז): „בחדש הראשון הוא חדש ניסן בשנת שתיים עשרה הפיל פור הוא הגורל", ולשנה אחרת נעשה נס (כלומר, שהיהודים הרגו את שונאיהם ב"ג באדר), הרי (שנת) י"ג, דמלכי אומות העולם מתשרי מונים ונתחדשה השנה בתשרי, וכתוב לשנה אחרת (ט כט): „ותכתב אסתר וכו' לקים את אגרת הפורים הזאת השנית", הרי

הראשון הוא חדש ניסן" אין ראיה, שאולי הוא "ראשון למילתיה" (רש"י: "למעשה המן"); משמע, שאם החדש מסמן כראשון, שני וכו' לא תמיד הכונה היא למספר החדש בחדשי השנה, אלא פעמים למספר החודש מתחלת המארע המדבר; ומשמע שמה שהתורה קראה לחדש האביב (ניסן) "החדש הראשון" משמעו: הראשון ליציאת מצרים. ולבסוף, על שאלת הגמרא, מדוע אין במשנה מה שאמור בבביתא: "באחד בניסן ראש השנה לחדשים"? באה התשובה, שהמשנה עוסקת בשנים לא בחדשים, וזה משמע, שמנין החדשים לפי שמותיהם המספריים אינו קשור כלל בסדר השנה. ובירושלמי החלת ר"ה אמור בפרוש: "כתיב: החדש הזה לכם ראש חדשים", לכם הוא ראש ואינו ראש לא לשנים ולא לשמיטין" וכו'.

הכתוב דב' י"א יב: "מראשית השנה ועד אחרית שנה" מתפרש בר"ה ה: מראש השנה שבא' בתשרי, אעפ"י שבתורה החדשים נקראים מניסן והלאה ראשון, שני וכו'.

ר"ה יב: "תנו רבנן: חכמי ישראל מונין למבול כר' אליעזר; רש"י: מונין שנות נח ובריאת עולם ושנות הדורות מתשרי תחלת השנה, ולא משום דסבירא להו, בתשרי נברא העולם", אלא דתשרי ראש השנה לשנים". ויכולני להביא עוד כמה וכמה ראיות לדברי, אבל אסתפק לסוף בדברי המדרש במדבר רבה א' ה, המביא ראיה נפלאה מתוך התורה גופה, כי אפילו במקום שהתורה מונה בפרוש את השנים ליציאת מצרים היא חושבת את תחלת השנה לא מניסן כי אם מתשרי, וזו היא בהסברה מפורטת:

ג' פעמים נמנו בני ישראל לאחר צאתם ממצרים: א) תיכף לצאתם לפי

שמי י"ב לו ובמ' ל"ג ג ה, ואז היה מספרם "כתיר אלף רגלי הגברים לבד מטף", בעת תרומת מחצית השקל לשם עשית המשכן וכליו, ואז היה מספר כל העובר על הפקודים מבין כ' שנה ומעלה תר"ג אלף ותק"נ", שמי' ל' יא-טו, ל"ח כו. ג) בא' באיר בשנה כ' ליציאת מצרים, ואז היה מספרם מבין כ' שנה ומעלה בדיוק כנ"ל תר"ג אלף ותק"נ, במ' א' א-מו-זמן המפקד השני לא פורש, אבל הוא היה בהכרח לאחר א' בתשרי של שנה א' ליציאת מצרים (שכן קודם לא' בתשרי אי אפשר שישתנה המספר, כפי שיחברר להלן) ולפני א' בניסן של שנה ב', שכן ביום זה כבר הוקם המשכן, לפי שמי' ב' ב' ו"ו, וכפי הנראה מפורטי הדברים שבפרקי שמי' כ"ה-ל"א ול"ה-מ' עברו לפחות מספר חדשים מיום התרומה עד הקמת המשכן; לפי המסורת עברו כששה חדשים, וכל הנדבות הובאו בשני ימים לאחר יו"כ (עין ב'תמ"ט י"א וי"ב בתשרי עמ' 73).

בעת מפקד עם עד גיל ידוע, בנדון דידן עד כ' שנה, אפשר למנות לפי ג' דרכים: א) רק את אלה שכבר מלאו להם כ' שנה עד ראש השנה הרשמי שלפני יום המפקד; ב) גם את אלה שתמלאנה להם כ' שנה עד ראש השנה שלאחר יום המפקד; ג) כל אלה שמלאו להם כ' שנה עד יום המפקד גופו. דרך ג' זו ודאי אינה באה בחשבון בנדון דידן, שכן לפיה הכרח הוא שיתרבה מספר המנויים גם במפקד ג', ואולם אפילו אם נאמר, כי דרך ג' זו היתה נהוגה רק במפקד ב', שאז לא היה מפקד ג' (אם כי גם שם נאמר, שמי' ל"ח כו: "העובר על הפקודים", וזה מתייחס לשמי' ל' יא-טו), אלא מנו לפי השקלים שנתרמו, הנה גם אז, אחרי עיון בדבר, ראיתנו בתקפה עומדת, והנה בין שמנו

והאחרונים מניסן; ולי נראה, שהבדל זה היה רק להלכה, לענין סדור הזמנים במקרא, ולא למעשה).

ואולם בספרנו סדרנו את הזמנים לפי הכלל המובא לעיל בצרוף פרוש רש"י: "וחכמי ישראל מונים למבול כר' אליעזר, וסמכנו בזה על רוב המפרשים, ורש"י בראשם, המסדרים את זמני המקרא לפי ראש השנה מתשרי. וכך הוא סדר הזמנים בלי שום ספק גם ב"סדר עולם". וכדי שלא להטעות את הקוראים עלי להדגיש עוד פעם, שבגוף ספרנו סדר השנה הוא כך:

מחציתה הראשונה של השנה: תשרי הוא החדש השביעי, מרחשון – החדש השמיני, כסלו – החדש התשיעי, טבת – החדש העשירי, שבט – החדש האחד עשר, אדר – החדש השנים עשר; מחציתה השנייה של השנה: ניסן – החדש הראשון, אייר – החדש השני, סיון – החדש השלישי, תמוז – החדש הרביעי, אב – החדש החמישי, אלול – החדש השישי.

אכן, אין סדר זה עלול לגרום שנויים במהלך המאמצות המפורטים בכתבי הקודש ובמסורת אלא במקרים מועטים מאד, המנויים ברבם בטאמר זה, ואולי עוד באחד או בשנים, שעל כל אחד מהם העירותי במקומו בגוף הספר, ולכן יוכל כל אחד לבחור לו באותם המקרים את הסדר שיהא נראה בעיניו יותר.

לפי דרך א' ובין לפי דרך ב' נמצא, כי בין מפקד א' שבניסן ובין מפקד ב' לאחר א' בתשרי של שנה א' ליציאת מצרים, אם כי השנה ליציאת מצרים לא נתחדשה, בכל זאת נתחדשה השנה הרשמית, ולכן נתרבה מספר המנויים; ואילו בין מפקד ב' בתשרי של שנה א' ובין מפקד ג' באייר של שנה ב' ליציאת מצרים, אם כי השנה ליציאת מצרים נתחדשה, בכל זאת לא נתחדשה השנה הרשמית, ולכן לא נתרבה מספר המנויים. והמדרש הנ"ל מסיים: "אלא מה יש לך לומר? מתשרי מנו להם כ', שהיא ר"ה צבריתו של אדם הראשון וכו', לומר לך שאין מונין להם מניסן אלא מתשרי". וזוהי ראייה שאינה נתנת להסתר.

עם זאת אין לכחוד, כי יש בתלמוד, וביחוד בירושלמי, מאמרים שכמה מפרשים (ובהם כפי הנראה גם הגר"א ואולי גם הרמב"ם) מפרשים אותם לפי השיטה, שלכל מלכי ישראל (ולא רק דשאלמה) מונים את השנה מניסן, ולא רק לענין שטרות אלא גם לענין סדור זמניהם במקרא, ואפשר מאד שכל המאמרים האלה נאמרו אליבא דר' יהושע, שבניסן נברא העולם. (ועין ח"י בורנשטיין: "מחלוקת", נספח ה' לפי דעתו, שיש לה הרבה סמוכין, יש בזה הבדל בין בני בבל ובין בני א"י: הראשונים מנו מתשרי